

Amíg a művész csillaga felragyog (1858–1869)

AZ ASZTALOSLEGÉNY ARADON

(1858. október–1860)

Munkácsy alig négy-öt oldalt szentelt önéletrajzában az Aradon először eltöltött két évnek. Mi – más forrásokat is felhasználva – megpróbáljuk kibővíteni ismereteinket Munkácsy aradi életéről.

Abban az időben a céhszabályok előírták, hogy a felszabadult legény legalább három évet a megyén kívül vándorlásban töltsön, hogy így gyarapítsa ismereteit, s csak ezután jelentkezhetett a céhnél, hogy „remekét” elkészítvén felvétesse magát a mesterek közé. Munkácsy is így tett. Ezért utazott a „megyén kívültre”, a közeli, alig hatvan kilométerre lévő Aradra.

„Magam maradtam, gondolkozni kezdtem, azaz álmodozni és a vonat robogása csak növelte képzelődéseimet. Megtapogattam zsebemben az öt forintot, s azt hittem, hogy most már nem kell visszariadnom semmitől, nem érhet semmi baj és semmi veszedelem. Útitársaimnak gyors nyíltszívűséggel mindjárt elmeséltem körülményeimet, s az egyik rögtön védőszárnyai alá fogadott. Mikor hat óra táján megérkezünk Aradra, segített is nekem, hogy ládámat a ‚herberg’-be bevigyelem.”

A herberg a legények átmeneti szálláshelye volt a céhkorszakban. Akár átutazóban voltak a városban, vagy azért érkeztek, hogy munkahelyet szerezzenek, a herbergben kellett megszállniuk, s 24 órán belül a legényeket felügyelő „atyamesternél” kellett jelentkezni, az jelölte ki a soron következő mestert a legénynek. Ezt a céhszabályok írják elő.

Munkácsy egy ilyen nagyvárosi herberg világát festi le a következőkben, de mestere kiválasztásakor – úgy látszik – eltértek a céhszabályoktól, amit egyébként üldözendő tettnek tekintett a céh. De hallgassuk őt:

„A Herberg >egy helyszerző-féle helyiség volt, ahová minden mesterség munkásai jöttek munkát keresni <.²¹ Szerencsétlenségemre éppen szombat este volt, s >ez a Népház telve volt <.²² Az egyik sarokban kártyáztak, a másikban nevetgéltek, ettek-ittak az emberek, egyszóval olyan élet volt itt, mint amelyet Zola szokott lefesteni a regényeiben. Nem tudnék versenyezni vele ebben a festésben, hát nem is próbálkozom, csak azt akarom elmesélni, hogy én hogy nézhettem ki ilyen környezetben. (Íme: Munkácsy olvasta Zolát, s ha nem is versenyzett vele, nemegyszer igyekezett hasonló leírásokra, mint Zola regényeiben! – Cz. I.) Egyedül, elhagyva, bambán és tájékozatlanul tévelyegtem az emberek között. Nem mertem leülni sehová se. Pedig egyre az járt az eszemben, hogy most már olyan vagyok mint a többiek, felszabadult mesterlegény, egyenjogú, egyptajítás – mégis inasnak, alárendeltnek éreztem magam s ez nagyon szerencsétlenné

²¹ Régi fordítás: „helyszerző-féle kocsmá volt, ide jártak az összes állástalan mesterlegények”. (A „kocsmá” téves beállítás. Munkácsy pontosan bemutatja a helyet: „comme un bureau de placement où les ouvriers de tous métiers venaient chercher de l’ouvrage”.)

²² Régi fordítás: „már nem kaptam szállást”. (Munkácsy pontosan megnevezi a herberg nevét: „cette Maison-du-Peuple était plaine” = ez a Népház telve volt.)

rett és elszomorított. A herberg gazdája észrevette zavaromat, s megígérte, hogy segítségemre lesz. Bevezetett a társaságba, ahol legelőször is egy régi törzsvendég fogott velem kezét, aki jóindulattal közeledett felém, sőt barátjának nevezett, aztán leültetett maga mellé egy asztalhoz, ahol ő kártyázott a többiekkel. Néhány perc múlva elmeséltem neki mindent, elejétől az öt forintig, s ettől kezdve a tizenöt éves legény és az ötven éves ember bizalmasak lettek. Őszintén szólva büszke voltam barátságára, s azt hittem, hogy most már biztosítva van jövőm, hiszen ez az ember vett pártfogásába! Ittunk, beszélgettünk és szórakoztunk, öreg barátom emellett szenvedélyesen keverte a kártyát. Egész melléje bújtam és osztás közben egyszerre csak ezt súgta a fülemben:

– Nem adnád kölcsön egy pillanatra az öt forintot?

– Nagyon szívesen – válaszoltam.

Gondolkodás nélkül odaadtam neki, hiszen úgymint rettegettem állandóan, hogy még el találok veszíteni a zsemből. Most legalább biztos helyen van – állapítottam meg magamban –, és nyugodtan aludni mentem, ő még tovább kártyázott a pénzemmel.

Másnap, vasárnap reggel, ígéretéhez híven, új barátom egy műhelybe vezetett. Micsoda műhely volt!... sötét, piszkos odu, ahol a mester dolgozott a kis fiával. Mit csináljak? Jobb hiányában beszegődtem. Ígérte, hogy ennem ad és szállást kapok nála. Arra már nem emlékszem, hogy mennyi bérben állapodtunk meg. Gondoltam, addig itt is maradok, míg valamelyik nagy műhelyben nem kapok állást, ahol aztán tovább tanulhatok. Másnap, hétfőn, munkába álltam. Barátom újra elkísért, s én leírhatatlanul szomorú lettem, mikor észrevettem, hogy ez az ember, akiben megbíztam, köszönés nélkül kiszökik egy ablakon és eltűnik az öt forintommal. A kis műhely bizony nyomorúságos volt, de elszántan láttam munkához, csak nagyon boldogtalan voltam.”

Így kezdődött az önálló élet, s az életben kapott első tapasztalat után következett a második.

„Az első hét elmúlt, s én vasárnap a városba mentem, hogy széjjelnézzek. Visszafelé sehogyse találtam haza, eltévedtem. Órákhosszat vándoroltam összevissza, de már nem lehettem messze a műhelytől, mert a gazdám kis fiával találkoztam. Boldogan üdvözöltem és megkérdeztem, hogy merre vezet az út hazafelé? A kis csirkefogó éppen az ellenkező irányba mutatott, s én újra sokáig kóboroltam, míg holtra fáradtan megérkeztem a műhelybe. Félig holtan estem össze, hiszen egész nap nem ettem semmit. A kölyök pedig kacagott, s a markába röhögött, hogy becsapott engem. Akkor eszméltem rá, hogy már legény vagyok, s neki rontottam az inasnak, aki pedig nagyobb és erősebb volt nálamnál. Kézzelfoghatólag akartam neki megmagyarázni, hogy milyen tisztelettel tartozik a feljebbvalójával szemben. Sajnos, az erő legyőzte az igazságot – fejezi ki finom ironiával az eredményt Munkácsy –. Egész nap nem ettem semmit, egész héten nem kaptam fizetést, de most jó verést kaptam... az egész család nekem rontott: apa, anya és a fiú. Így léptem a világba.”

Ez volt hát Miska újabb tapasztalata a világról.

Munkácsy szerint egy hétig maradt e nyomorúságos műhelyben. A családi perpatvar után ugyanis így folytatja önéletrajzát:

„Gyorsan összeszedtem a cókókómat és visszamentem a herbergbe. Azt hittem, hogy majd csak kapok másik állást.”

Erre joga is volt. Ha ugyanis a kijelölt mester nem felelt meg a legénynek, az otthagyhatta, s a másik mestert már maga választhatta meg. Nem kellett sokáig várnia.

„Szerencsémre nagybátyám levelet írt egy aradi ügyvéd barátjának, akit megkért, hogy szerezzen nekem olyan helyet, ahol tovább tanulhatom a mesterségem. Így kerültem abba a műhelybe, ahol két esztendő tölthettem el.”

Zsilinszky feljegyzése szerint Albrechtnek békéscsabai sógora, Szekeres János ajánlotta be Miskát. Reök ismerte Szekereset, s úgy látszik, ezt az ismeretséget használta fel Miska „protezsá-

lására”. Albrecht befogadta Miskát, de mint ifjú legényt, kevesebb bérért alkalmazta, mint a gyakorlottabbakat. Albrecht műhelye a hosszú aradi főtér bal oldalán a Marosra nyúló utcák egyikében, a Megyeház utca 1. sz. alatt állt. Maga a mester 52 éves lehetett ebben az időben, s több inast és legényt foglalkoztatott.

„Nem akarom olvasóimat untatni apró-cseprő eseményekkel, melyek életem új állomásán történtek. Képzelnék el egy tizennégyesztendős kölyköt, aki alig ért valamihhez, s önállóan kell eltartania magát. Hetenkint két forintot kerestem, néha ötven krajcárral többet is. De már megszoktam a nyomorúságot és a gondot és nem is jutott eszembe, hogy jobban is lehetne élni! A legnagyobb nélkülözést is egész természetesen találtam. Mindenesetre azt reméltem, hogy később majd csak megváltozik a helyzet, hiszen nem maradhatok örökre ilyen körülmények között. Aztán hirtelen megundorodtam a foglalkozásomtól, s ettől kezdve még rettenetesebb volt minden. Már tírómságomat az okozta, hogy nap-nap után öt órákor munkába álltam és ez a munka nem volt kedvemre és a kivezető utat nem találtam meg, hasztalanul kerestem mindenfelé...

Egyetlen vigasztalásom volt, hogy este, hét óra után, mikor a műhelyben bevégeztük a munkát, felkerestem csabai barátaimat, akik Aradon jártak gimnáziumba. Az estét mindig velük töltöttem.”

Kik lehettek ezek a barátok? Az aradi gimnázium évkönyveiben Szulimán Ödön neve – Szulimán gazdatiszt fia – szerepel ezekben az időkben Békéscsabáról meg Omaszta jegyzőtársa, Hücke jegyző fiai, „kik otthonról ismerték, rendesen vele voltak” – olvashatjuk egy 1887-ben kelt levélben. (S ugyanebben az évben, a IV. osztályba jár a közeli Zámból egy 12 év körüli fiúcska, aki később Munkácsy festőtársa s legmeghittebb barátja lesz Párizsban – Paál László.)

„Ők tanultak, s másnapi feladataikat írták füzetükbe. Azt gondolják, hogy én rajzoltam az alatt? Oh, nem! Abban az időben egy csepp kedvem sem volt a rajzoláshoz... Fekete betűket frkáltam a fehér papírosra, rímeket faragtam és irodalmi vágyaim voltak. A műhelyben természetesen sokszor kigúnyoltak e miatt, úgy, hogy jól megfizettem új álmainnak az árát. Sok ízléstelen tréfát tűrtem el e miatt.”

No, itt szaván fogjuk Munkácsyt! A békéscsabai múzeum Munkácsy-relikviái között ugyanis egy 19 lapos, barna fedelű, sima lapú füzet található, fedelén három sorban a következő címmel: „Jegyző könyv / Lieb Mihály / 1859”, s benne Miska irodalmi próbálkozásainak bizonyítékai minden rend nélkül: megkezdett versek, áthúzott sorok, néhány befejezett „vers”. Az egyiknek két változata is van, mi a másodikat közöljük:

„A KULACSHOZ

*Ugye édes kis kulacsom
Szájad, ha szájamhoz hozom
Ugye édes csókot adol
talán el is andalitol”*

Hát ez elég gyenge Csokonai-utánzat! Nem is idézünk többet a füzetből, inkább egy másik forráshoz fordulunk. Gyöngyössy Imre, későbbi budapesti tekeasztal-készítő 1858–1861 között Albrecht-nél dolgozott Munkácsyval együtt. Gyöngyössy szerint legjobb barátja volt Miskának, egy ideig egy ágyban is aludtak. Munkácsy halálának évében az aradi újságban megírta emlékeit, s ő is közöl egy nála maradt verset Munkácsytól:

<i>„Vigyázz kondás a csürhédre, Jobban a feleségedre, Mert tudom Élned kell, A nélkül nem lehetsz el.</i>	<i>Multkor estve arra mentem A házadnál észrevettem, Így bizony, Úgy bizony, Feleséged rossz asszony.”</i>
---	--

No, ez már jobban sikerült, de nem is a minőség az érdekes, hanem annak bizonyítása, hogy Munkácsyban megvolt az alkotás, az önkifejezés kényszere, amely nélkül nem válik íróvá, művésszé az ember. S ami az irodalomban nem sikerült neki, kifejezi majd ecsetjével mint festőművész.

De a kis verseskönyv néhány rajzot is tartalmaz: fejtanulmányok, bútorrészletek, kartanulmány, amely ellentmond Munkácsy emlékezésének: „Egy csepp kedvem sem volt a rajzoláshoz.” Épp ellenkezőleg: versfaragás közben sem tudta megállni, hogy ne rajzoljon. Gyöngyössy szerint munka közben is rajzolt, gipszfigurákat szedett össze, s azt másolta, rajzait meg is mutatta. Néha el is maradt miattuk a munkájával. Így volt-e vagy nem, nem tudjuk bizonyítani. Az azonban tény, hogy az Arad főteréről jobbra nyíló egyik mellékutcában emléktábla jelzi, azon a helyen állt egykor Nagy Péter rajziskolája, ahová Munkácsy járt rajzoktatásra. (A Templom utcai elemi iskola falán 1902. június 15-én avatták fel ünnepélyes keretek között azt az emléktáblát, amellyel Arad városa megörökítette Munkácsy emlékét.) Gyöngyössy azt írja, ő ismertette meg Munkácsyt az akadémiai festővel. Ő készítette ugyanis a képrámákat Nagy Péternek, de azok nem nyerték meg a festő tetszését, ezért a munkát átadta Munkácsynak. Így került egymással kapcsolatba Miska és az aradi rajztanár.

Munkácsy első aradi tartózkodásának idejéből két befejezett rajza maradt meg: az egyik Albrecht Ferdinánd kezdetleges portréja, a másik Kristyóri Jolán arcképe. Munkácsy bejáratos volt a jómódú földbirtokos Kristyóri családhoz, a fiúkkal jó barátságban volt, így készülhetett el a „számára kedves Jolkánka” portréja.

Mindkét rajzot az aradi múzeum őrzi.

Negyedszázaddal Munkácsy aradi tartózkodása után valaki kereste Munkácsy aradi éveinek emlékeit. Ennek eredménye az alábbi levél, amelyben szerzője beszámol az Albrecht környezetéből gyűjtött emlékekről. A levél írója – mint később kiderült – Frint Lajos aradi evangélikus lelkész volt.

„Nagyságos Felügyelő Úr!

Múlt év december hó 12^{én} kelt nagybecsü s engem bizalmával megtisztelő kedves levelére csak ma adok választ s egyszersmind elnézésért esedezem a késedelemért. . .

Áttérve nagybecsü soraira Munkácsy aradi életéről keveset tudhattam meg és pedig azért, mert volt mestere Albrecht Ferdinánd asztalos mester 77 éves agg, ki személyzetére már nem igen emlékszik vissza. A mire emlékszik, a következőkben adta elő:

Lieb Mihály 1855^{diki} (valójában 1858-ban – Cz. I.) ősz felé Albrechtnek Szekeres János bcsabai sógora által melegen ajánlatott, ő befogadta ez ajánlat folytán üzletébe s heti 1 frt 50 váltó krajcárban állapította meg fizetését. Nem volt nála inas, hanem olyan legény, ki éppen az imént fölszabadult, s ezért volt oly csekély fizetése. Az itteni asztalos műhelyekben az a szokás dívott, hogy minden legényt és inast a születési helyéről neveztek el; Lieb pedig Munkácsról való lévén, őt Munkácsinak neveztek el, s e nevet meg is tartotta. Mint 17-18 éves ifju került Albrechthez, a kinél 3-4 hónapig (közel két évig – Cz. I.) dolgozott. Minthogy idejövetele alkalmával csak paraszt butorokat tudott készíteni, Albrecht munkavezetője csak könnyebb butor darabokat adott néki elkészítés végett, gondolva, így könnyebben gyakorolhatja majd be magát. A mi reá volt bizva, azt lelkiismeretesen, nagy igyekezettel és elég ügyességgel készítette el. Kivált igen megbízható volt. Albrecht könyvvezetője, jelenlegi veje, Kneffel Károly – hívünk – beszélt el nékem a következő esetet, a melyet Albrecht is hitelennek mond:

Albrechtnek a csanádmegyei főispán lakását kelle 3000 frt erejéig bebutoroznia. Akkoriban vasút nem lévén, kocsin pedig a szállítás által a butorok igen szenvedettek volna, a Maroson hajón küldték Makóra. Sem Albrechtnek, sem könyvelőjének nem volt érkezése a szállítmány elkísérésére, átadására s a lakás berendezésére. A könyvelő szeme a csinos, rendes és lelkiismeretes Lieben akadt meg. Megkérdezé, hajlandó lenne-e a szállítmányt elkísérni, Makón átadni s érette a 3000 frtnyi vétel-össze-

get átvenni? Ő késznek nyilatkozott; elis indult a hajóval. Hat napig nem hallottak róla semmit sem, a hetediken azonban beállított porosan, kiizzadva a könyvelő szobájába s csak ezt mondá: „megjöttem uram.” „Elvégezte a megbízatást” kérdé a könyvelő. „El uram.” „A nyugtát is átadta?” „A pénz is elhozta” – inge alá nyult s kivette a kendőbe burkolt 3000 frtot minden hiány nélkül. Mind a könyvelő mind Albrecht elcsodálkoztak a hűség felett s 25 p. frtot adtak neki. E pénznek ő nagyon megörült, mert ennyit még soha nem vallhatott egyszerre a magáénak. Első dolga volt egy képnek a megvásárlása, a melyet a Bettelheim testvérek könyvkereskedésének kirakatában látott. E kép 3 frtba került s egy férfi alakot ábrázolt, – többre nem emlékeznek –, vett magának, már előbb is apródonként, de most nagyobb mennyiségben rajzpapirost, ceruzákat s úgy sejtik festéket is. Nagy jártassággal bírván a tulipános ládák szabad kézzel való festésében, bizonyosan gyakorolta magát ezekben, s minthogy új tárgyakat talált, a melyeknek technikája ingerelte rajzolni vágyó lelkét, – ez új alakzatok új képzeteket szültek. A könyvelő emlékszik, hogy a falak tele voltak az ő és társai rajzaival, de kivált az ő szokása volt, hogy a mosdó és éjjeli szekrények belsejébe alakokat, leveleket, tulipánokat festett és rajzolt, a mit be is kellett néki tiltani.

A legények nem háltak a műhelyben, hanem fogadott lakásban, melyet nekik kellett fizetni. Munkácsy szegény fiú volt kevés fizetéssel, s azért nem tehette, azért a műhelyben aludt, s minthogy még ágyneműje sem vala, valószínűleg hol az egyik, hol a másik inassal.

Innen 3-4 hónapi tartózkodás után Budapestre ment. Már mint Albrecht műhelyben itt nem dolgozott. Albrecht műhelye a megyeház utca 1. sz. alatt volt, a hol most, mint emlékezni méltóztatik, Nikodém úr háza van. A veranda féle hátulsó épület már akkoriban állott.

Ennyi az, a mit Albrechtől megtudhattam. Mint hallom egy Gyöngyösy nevezetű címfestő többet tud róla, de nem bírtam még vele beszélni. Milyest ezt megtehetem, értesíteni fogom Nagyságodat a hallottakról.

Magamat kiválló kegyeibe ajánlva,

kitűnő tisztelettel vagyok

Nagyságos Felügyelő Urnak

Aradon 1887 jan. 10^{én}

alázatos szolgálója

FRINT LAJOS”

A levél téved az adatokban (Munkácsy érkezése, tartózkodási ideje), de a leírt emlékek értékesek.

Mindenekelőtt el kell fogadnunk Munkácsy szakmabeli tudásának fogyatékoságát. Csabán csak parasztbútorokat készített, így egyszerűbb darabokat bíztak rá. (Inastársra is csak arra emlékszik, hogy éjjeliszekrényeket készített.)

Elégge ismeretlen a marosi hajóút története, s Munkácsyra vall a 25 forint felhasználásának módja is.

A levél írója szerint Munkácsy a műhelyben aludt, s azt is feltételezi, hogy valamelyik inastársával egy ágyban. Ezt Gyöngyösy is így említi később: egy ideig egy ágyban aludt vele Miska. A két, egymástól független adat erősíti egymást.

A mindent összefirkáló Miska itt is előkerül, akárcsak korábban Csabán vagy később Gyulán. A leírt emlékek értékét növeli, hogy Gyöngyösy nevét csak a levél végén említi, így Gyöngyösy élménye nem befolyásolta a leírásban. Ezt a firkáló Miskát idézi fel Dunajecz László a *Művészet* 1969. novemberi számában: „Itten Munkácsy nem csak ládákra, bútorokra festett szebbnél szebb tulipánokat, hanem – főnöke nem kis bosszúságára – a műhely falait, a bútorok belsejét is arcképekkel és virágokkal rajzolta tele. A „hibáját” főnöke csak azért nézte el, mert a fiatal legény ügyes, lelkiismeretes asztalos munkájával nagyon meg volt elégedve.” Honnan vette ezeket az emlékeket a cikkíró, nem közli. Régi újságcikkek alapján vagy a szájhagyományból? Száz évvel az események után a kettő könnyen összekeveredik.

De folytassuk tovább Munkácsy aradi életét! Gyöngyössy levele még egy fontos adatot tartalmaz: Munkácsy keveset keresett Albrechtnél, 2 forintnál többet nem tudott „összehozni”. A nyomort jókedvűen tűrte ugyan, de kosztja napi 15 zsemlye volt: 5 reggel, 5 délben és 5 este. Meleg ételhez olykor vasárnap sem jutott. A legények le is nézték, s elnevezték Zsemlés Miskának.

Hasonló élet rajzolódik ki Munkácsy önéletrajzából:

„Úgy éreztem, hogy napról-napra szerencsétlenebb vagyok, hiába néztem a jövőbe, mindenfelé el volt zárva az út. Még csak reményem sem volt, hogy megszabadulok a környezettől, amely napról-napra elviselhetetlenebbnek tetszett. Nemcsak lelkileg, hanem testileg is megtörtem, összeestem. Így például hat hónapon át nem ettem meleg ételt, csak kenyeret, néha egy kis darab szalonnát, vagy sajtot és egy korty bort ittam hozzá. (Végvárinál: „Persze, soha egy korty bort se.” – Cz. I.) Ez az életmód természetesen nagyon legyengített. A második év végén már nagyon rossz bőrben voltam, alig volt jártányi erőm és gyakran kiütött rajtam a láz, úgy, hogy dolgozni sem tudtam. Mi lesz velem? – aggódtam magamban. – A magad embere vagy, másra ne számíts – zúgott fülembé állandóan nagybátyám figyelmeztetése.

►Pénzem a végét járván (szó szerint: anyagi lehetőségeim végén), kimerülve, betegesen nem volt más választásom, mint visszatérni Reök nagybácsihoz. Időközben nagyon szerény állást szerzett magának Gyulán, a mi pátriánkban. Ez az a hely, ahová boldogan visszatértem.◀²³

(Ez utóbbi, a nagybácsi házát pozitívan bemutató mondat eddig kimaradt a fordításokból!) Ezzel elkezdődik Munkácsy életének gyulai időszaka.

„AZ ASZTALOSSÁG ÉS A MŰVÉSZET KÖZÖTT” – GYULA

(1861)

Az ország politikai helyzete 1860-ban alaposan megváltozott. A rákényszerített Bach-rendszer nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, s Ausztria a külső és belső kényszer hatására feladta az önkényuralmat. Az 1860. október 20-án kiadott *Októberi diplomában* ismét a megyékre bízta az ország közigazgatását.

Békés megye az elsők között szervezte újjá a megyerendszert, s a megyei közigazgatás november 18-án megkezdte működését. A nemzet az 1848-hoz való ragaszkodását azzal fejezte ki, hogy a negyvennyolcas tisztviselőket helyezte vissza állásaikba. *„Megható jelenet volt együtt látni a megye azon fiait – írja a szemtanú a tisztválasztó ülésről –, akik a hazáért küzdöttek, börtönt szenvedtek, és látni a választó közönség azon őszinte ragaszkodását és lelkesedését, mellyel azokat mintegy jutalmul a megye tisztí állásaira helyezte.”*

A 48-as Radical-párti Reök István is helyet kapott a megválasztott tisztikarban, noha 1848-ban még nem Békés megyében élt. Már 1860. október 22-én Gyulán találjuk, ahol előbb a városi tisztikarban „tiszttartó tanácsnok”, majd 1861 márciusától a megyénél „fizetési törvényszéki bíró”. Otthagytá hát a gerendási tanyát, s 1860 utolsó negyedében Gyulán a Pacsirta utcában bérelt lakásba költözött.

²³ Régi fordítás: *„Betegen, agyonhajszolva, összetörve visszaindultam nagybátyámhoz. Csak annyi pénzem volt, hogy éppen elutazhattam hozzá. Most már Gyulán lakott, ahol időközben nagyon jó állást szerzett magának.”*

Így került Miska Gyulára, amikor nagybetegen „hazajött” nagybátyjához.

„Nem mondhatom, hogy túlságosan szívesen fogadott. Fogalma se volt arról, hogy nyomorgok és beteg vagyok.

– Mit csináltál megint? – kiáltott rám. – Ilyen semmiség miatt otthagytad a helyedet? ... Másnap nagy lázam volt, s mikor ezt látták, gyorsan elküldtek az orvosért, aki váltólátzat állapított meg és gondosan kezelte.”

Reök bácsi tehát Miska váratlan megjelenésében valami „Jugendstreik”-ot vélt – amire volt is már példa, amikor megszökött Langi uramtól Békéscsabán –, s csak az orvosi vélemény változtatta meg magatartását.

S talán ez a betegség mentette meg Munkácsyt a festészetnek. De erről inkább beszéljen ő, ahogy az *Emlékeimben* megírta:

„Néha egész jól éreztem magam, csak gyenge voltam nagyon. Minden második napon aztán jött a láz és ezen az orvos sem segíthetett. Úgy feküdtem, mint az élő halott, tétlenül és nagyon unatkoztam. Rajzolni kezdtem, hogy valamivel eltöltsem az időt. Néha újra elfogott a vágy, hogy régi álmaim teljesüljenek és áhítattal bámultam a falon a metszeteiket. Egy szép napon a legnagyobbat és legnehezebbet leemeltem a szegről és boldogan nekiültem, hogy lerajzoljam.

Az volt a baj, hogy nem élvezhettem nyugodtan ezt a gyönyörűséget, mert mindig az jutott eszembe, hogy ha meggyógyulok: visszaküldenek az asztalosműhelybe. Istenem, hányszor gyötört keservesen ez a gondolat! Így hát ne csodálkozzanak, ha bevalom, hogy nem is akartam meggyógyulni. Két lázas nap között mindig volt egy lázmentes napom, amikor zavartalanul rajzolhattam. Az orvos utasításait nem igen tartottam be, legkevésbé azt, amelyik az étkezésre vonatkozott. A láz után mindig nagyon éhes lettem, s bár az orvos megtiltotta, utána állandóan teleettem magam. Így húztam-húztam a betegséget, s arra használtam fel az időt, hogy a szobában levő összes metszeteiket lerajzoljam.”

Szóval mégiscsak volt egy kis „Jugendstreik” Miskánál, s az álmainak élő fiatalembernek nem sok biztatásra volt szüksége, hogy jövőjét ne a gyalupad mellett képzelje el.

S ezt a biztatást épp a nagybátyja adta meg. Egy este Széchenyi arcképét szedte le a falról. Két gyertya közé állította, s elkezdte rajzolni. Nagybátyja elment valahová, nagynénje aludni tért, így zavartalanul mélyült bele a munkába.

„Olyan boldog voltam, mint a szerelmes, akit végre magára hagynak a kedvesével, s nyugodtan, zavartalanul élvezheti a boldogság édes perceit. Pontosan emlékszem erre az estére. Minden perc az eszemben van még, ahogy előrehaladtam a rajzolással. Milyen türelmetlenül vázoltam fel először a körvonalakat, aztán milyen boldogan kezdtem el, hogy a szakállat, a bajuszt és a szemet megrajzoljam... Lassankint kialakult a rajz és a papíron megjelent Széchenyi feje, valóban hasonlított az eredeti képhez. Hirtelen megszólalt valaki a hátam mögött:

– Te még nem alszol?

A nagybátyám, ki közben hazajött. Félttem, hogy kikapok tőle. Ő csak odanézett a rajzomra, látszott rajta, hogy nagyon meg van lepődve és hosszan szemlélte az arcképet, amely már majdnem teljesen elkészült. Végre megszólalt örvendezően:

– Nna! Talán még festő is lehet belőled!...

Egész éjszaka nem tudtam aludni és másnap újra nagy láz gyötört, de én csak reszketve és vacogó foggal motyogtam magamban: – Talán még festő is lehet belőled!...’

Istenem, remélhetek-e ennél szebbet? Festő, festő!... Még nem is gondoltam rá, hogy valóban az leszek, de tudom, hogy ettől kezdve már nem firkáltam tovább összevissza céltalanul. Éreztem, hogy alaposan kell rajzolnom és nem azért, hogy csak az

8. kép. *Reök és Munkácsy lakása Gyulán*

Fénykép

unalmat elkergessem. Komoly tanulmányzámba ment mostantól minden ceruzavonásom.

A láz nem múlt, s >több hónap<²⁴ telt el anélkül, hogy javult volna az állapotom. (Az egyik rövid önéletrajzában pedig így ír: „szerencsémre a hideglelés egy egész esztendeig tartott’.) Arzént szedtem és sok gyümölcsöt ettem, de ezeken kívül minden mást is, amit az orvos megtiltott. Csak azért, hogy minél tovább Gyulán maradhassak, betegen, gyengélkedőn. Közben megérlelődött bennem az elhatározás, hogy festő leszek. Az asztalosműhelyt már egészen elfeledtem, minden bajjal és szomorúsággal együtt. Kísértetnek tűnt fel előítem az egész mesterség, ami elől bottal és kővel kergetnek. Nemsokára aztán a nagybátyám ezekkel a szavakkal fordult hozzám:

– Ha olyan szívesen rajzolsz, vehetsz >néhány leckét<²⁵ hiszen ezt a tudományt hasznodra fordíthatod mint asztalosmester is!...”

A mindig pragmatikus Reök Istvánra ismerünk e sorokban. Ha Miska ennyire szeret rajzolni, s ereje is van hozzá, ne csak kedvtelésből rajzoljon, hanem úgy, hogy „haszna” is legyen belőle. Reöknek ez a magatartása még gyakran előfordul Munkácsy és Reök István kapcsolatában.

„Örültem is, meg nem is az ajánlatnak. Megint a gyalupad mellé álljak? A fejem búbjától a lábam hegyéig elfogott az utálat. Most már beleszoktam a gondolatba, hogy festő leszek és nem akartam visszamenni az asztalosműhelybe. Mindenesetre nem ellenkeztem, gondoltam, a rajzórákat semmiképen sem szabad elszalasztanom. Másnap

²⁴ Régi fordítás: „nagyon sok hónap”.

²⁵ Régi fordítás: „egy-két rajzórát”.

nagybátyám elvitt egy Fischer nevű német festőhöz. Azt mondta, ez a legalkalmasabb mester, akitől sokat tanulhatok.”

Karl Fischer bécsi akadémiai festő 1857-ben került Gyulára, az akkor megnyílt rajziskolai állás betöltésére. 1856-ban ugyanis a helytartósági osztály utasította a megyét, hogy tegyen eleget az előző évi rendeletnek, és a gyulai főelemi iskolában egy külön rajziskolát állítsanak fel, vagy a rajzot egy hozzáértő személy megfelelő tiszteletdíj fejében tanítsa. A felszólításra szervezik meg az iskolánál a rajztanítói állást, betöltésére Karl Fischer még 1857 januárjában beadta pályázatát, amelyet el is fogadtak. A rajziskola a belvárosi (ma Petőfi téri) iskola földszinti termében működött. 1861 tavaszán, amikor Miska felkereste, négy éve lakott már Gyulán, de *▶alig néhány szót tudott magyarul◀*.²⁶ Teljesen visszavonulva élt, egész nap alig mozdult ki műteremből: cégtáblákat, cégéretket, szentképeket festett, a portrékat általában másolta.

„Leírhatatlan örömmel indultam el Fischerhez, egész úton gyönyörűséges tervek és gondolatok kergették egymást a fejemben. Elfogódva kopogtam be az ajtón, és mennyei hangnak tetszett az invitálás:

– Tessék! (Munkácsynál: „Herein!... Entrez!...”) – Tehát Fischer németül mondta, s Munkácsy lefordította franciára – Cz. I.)

Vajon ki ő, aki megnyitja előttem a világ kapuját, s megmutatja az utat, amely bizonyítalan cél felé vezet, de ellenállhatatlan varázs készletet, hogy csak induljak el rajta... – Tessék! – hangzott belülről egy éles hang, eszményképem hangja... Nem ábrándoztam tovább, rátettem kezem a kilincsre, kinyitottam az ajtót és beléptem a szobába. Óriási karosszékekben ült a mester, a lába a levegőben lógott és pipázott. Valóságos füstfelhő vette körül, úgy, hogy alig látszott ki belőle.

Egy pillanatra semmit sem láttam a füsttől. Mikor már a szemem megszokta, észrevettem a bútorok körvonalait. És láttam, hogy festékes paletták, lécekre szegezett vászon, megkezdett vázlatok és az állványon egy munkában lévő cégér hever szerte-szét a szobában, s művészi rendetlenség uralkodik mindenfelé. Olyan művészi rendetlenség, amikor a festő rengeteget dolgozik, de nem ad el semmit. Valami jóleső, nagyszerű érzés fogott el. Boldogan szívtam be a levegőt, s úgy éreztem, hogy a nehéz, fojtó pipa-füst rózsaszínű felhő, amely a sasmadár helyett magával ragad, s második Ganymedesként elrepít a végtelenbe. Olyan volt, mint egy korty víz, amit utolsó percben nyújtanak oda a szomjúságtól haldoklónak...

Ő volt hát a 'mester', akitől tanulnom kellett, s akit megkértem, hogy hetenkint három órát adjon nekem.

– Szívesen. Miért ne?... – válaszolta.

Öt perc alatt megegyeztünk. A mester szűkszavú ember volt, de ha keveset beszélt is, annál többet pöfékelt és füstölgetett. Másnap papírt, ceruzát szereztem és úgy mentem el hozzá. Az öreg Fischer a sarokba vezetett, leültetett az asztalhoz és egy mintát tett elém, hogy másoljam le. Minden, amit magam körül láttam, a vásznak, a festék, az ecsetek, a gipszlenyomatok és paletták úgy zavarba hoztak, hogy nem is tudtam dolgozni. Őszintén szólva nem is voltam megelégedve azzal a mintával, amelyet elibém tett. Sokkal szívesebben kezdtem volna bele valami nagyobb, komolyabb dologba. Az órának gyorsan vége lett és Fischer atya nagyon rendszerető volt, egy perccel sem hosszabbította meg az időt. Mikor a mutató az óra végét jelezte, pontosan elbúcsúzott tőlem, nem várt egy pillanatig sem. Pedig olyan szívesen maradtam volna tovább is a műteremben, de ez a kívánságom csak nem teljesült!...

Mégis boldog voltam és borzasztóan lelkesített minden, amit nála láttam. Otthon folyton-folyvást rajzolgattam. Egy darab rajzó-ló-szenet loptam el a műteremből és már útközben telepíngáltam a házak falát mindenféle emberi alakkal.

²⁶ Régi fordítás: „egy szót sem tudott magyarul”. (Ez néhány évi itt-tartózkodás után nehezen volt hihető. – Cz.I.)

9. kép. **Gyula központja Munkácsy idejében**

Részlet a város 1859-i térképéről. Békés Megyei Levéltár, Gyula

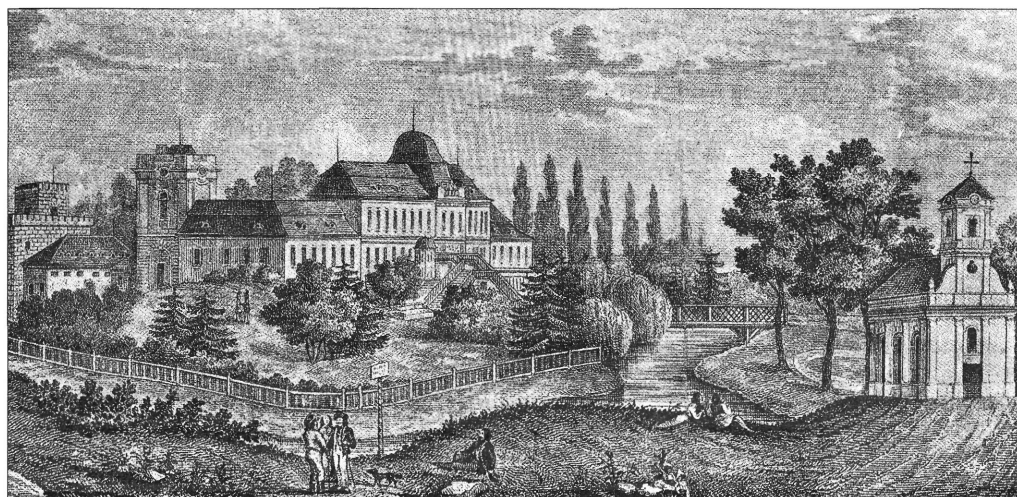
1. Reök és Munkácsy lakása. 2. Fischer rajziskolája. 3. A Wenckheim-kastély. 4. A gyulai vár

Mikor nem voltam lázas, pontosan jártam az órákra és hetenkint háromszor állandó látogató voltam Fischer mester műtermében. Örömmel és áhítattal jártam el ide, nem a tanítás miatt, hiszen az öreg úr édes-keveset foglalkozott velem, hanem azért, mert benne élhettem a műterem levegőjében, megfoghattam az ecseteket és a festéket, a kezembe vehettem a palettát és nézhettem, ahogy Fischer dolgozik. Az utóbbi élvezetben ugyan csak ritkán volt részem.”

Munkácsy nem említi önéletrajzában, hogy Fischernél nemcsak ő tanulta a festészet első fogásait, hanem egy másik legényke, Kratochvill (későbbi művésznéven: Gyulai) László is.

Már Gyula monográfusa, Scherer Ferenc is írja, hogy Munkácsy egyik legbensőbb barátja, Gyulai Laci is Fischernél kezdte a rajztanulást. E feltételezés – szerencsénkre – bizonyítható. A két ifjú Gyulán kezdődő barátsága ugyanis Munkácsy távozása után is megmaradt, sőt néhány év múlva újra találkoznak Pesten, majd mindketten állami ösztöndíjjal kerülnek Münchenbe, az ottani festészeti akadémiára. Müncheni tartózkodásuk idején együtt is laktak. Elválásuk után levelezéssel tartották a kapcsolatot, s Gyulai egy 1871-ben írt levelében említi a Fischernél együtt töltött időket: „*Kedves Barátom Miska! Ki hitte volna mikor együtt Fischerhez jártunk még zsenge korunkban, hogy majd oly nagy művész leszünk, az az lettél...*” Gyulai Laci a helybeli üvegkereskedésben kezdte pályáját, amit Munkácsy is megerősít, mert maga említi Laci „üveges korát” az említett levélre írt válaszában.

Fischer rajzórái után Miska még visszakerülhetett volna az asztalosműhelybe. Munkácsy élete azonban olyannak tűnik, mintha előre eltervezték volna, hogy neki Gyulán festővé kell válnia: a különös betegséggel járó unalom újra kiváltja benne a festészet iránti érdeklődést, Fischernél megismeri a műterem alkotásra ösztönző légkörét – elhatározza, hogy festő lesz –, s

10. kép. *A gyulai kastély Munkácsy idejében*
Metszet. Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most... Gyula, 1858

mintha csak erre az elhatározásra vártak volna, megjelenik az az ember, aki nemcsak a festészet közvetlen környezetét adja tanítványának, hanem igyekszik beavatni a festészet műhelytitkaiba is, és elindítja gyorsan ívelő pályáján.

A szerencsés véletlenek ilyen egymásutánja kevés embernek adatik meg.

„Telt-múlt az idő. Már tudtam, hogy festő leszek, s ennek a gondolatnak éltem. Alig hat hét óta jártam Fischer mesterhez, amikor egy napon kopogtattak az ajtón. – Tessék... – hangzott belülről a felelet. Erre a szóra nyílt az ajtó és egy >harmincöt év körüli, finom megjelenésű úr <²⁷ lépett be a műterembe, akit láthatóan meglepett a cigány-csendélethez hasonló kép, amely fogadta. A sűrű füsttengeren át ugyan nagyon keveset láthatott, csak odament a mesterhez és bemutatkozott. Azt mondta, hogy ő is festő, aki a gyulai Wenckheim-palotába jött, hogy a régi családi arcképeket másolja. Németül beszélgettek, nem értettem, miről van szó. Az idegen aztán felém fordult és magyarul kérdezte:

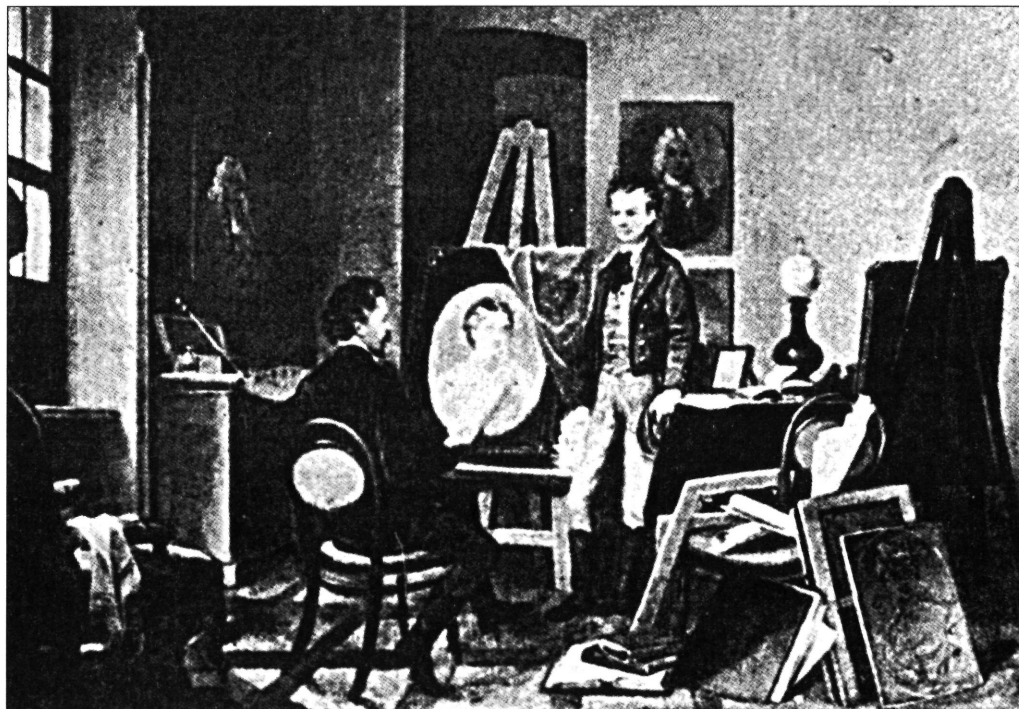
– Szeret rajzolni?

– Nagyon.

Elmeséltem neki, hogy hetenkint háromszor jövök Fischer mesterhez, de szívesen ittmaradnék akár örökre is. Úgy látszik, az idegent érdekelni kezdte a dolog. Alaposan kikérdezett minden dolgom felől, aztán meghívott, hogy menjek el hozzá, s vigyem el összes rajzaimat.

Természetesen nem vártam sokáig és hamarosan felkerestem. A hónom alá szedtem minden munkámat és a kastélyba siettem, ahol éppen munka közben találtam a mestert. Óriási nagy teremben dolgozott, ahol semmi más nem volt, csak egy csomó portré a falon. Parókás ősök képei, eredetiek és másolatok. A mester láthatóan örült jövetelemnek, megnézte rajzaimat és kijelentette, hogy bármikor szívesen lát, csak jöj-jek el hozzá és dolgozzam nála. Képzelték örömeimet! Ettől kezdve, amikor csak nem volt lázam, mindig nála dolgoztam. Jóltevőmet Szamosy-nak hívták. Mialatt festegetett, meséltem neki életemről és sírva panaszkodtam, hogy vissza kell mennem az asztalosműhelybe.

²⁷ Régi fordítás: „egy ötven év körüli öreg úr”.

11. kép. *Munkácsy bemutatja rajzait Szamossynak*
Fénykép Szamossy Elek? festményéről. Repr. Magyar Művészet, 1938

– Dehogy kell – mondta. – *➤Azzal a tehetséggel, amelyet észrevettem önben, ²⁸többre viszi, mint valami asztalos!...*

– *Ezzel a mondattal dőlt el a sorsom.*”

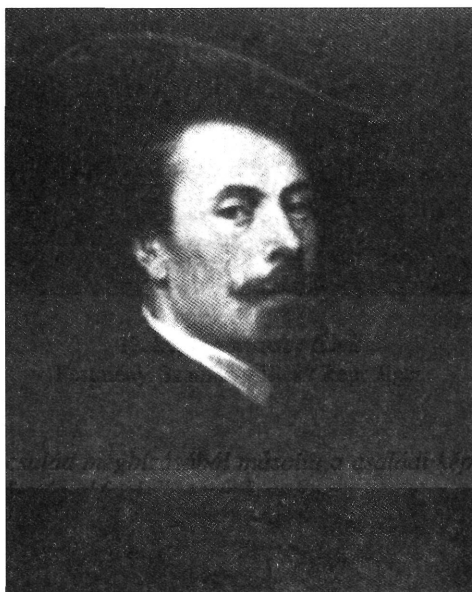
Nagybátyjának nem mondta meg nem várt szerencséjét, aki így abban a tudatban élt, hogy neveltje szorgalmasan jár Fischerhez. Miska pedig hamarosan beköltözött Szamossy műtermébe.

Jobb kezekbe nem is kerülhetett volna. Igaz, mestere nem volt nagy tehetség, de lelkiismeretes ember, aki ismerte a művészek feladatát: átadni az utódoknak mindazt a tudást, amit magának megszerzett. 35 éves volt Szamossy ekkor, még nőtlen ember. Előbb papnak készült, de a szabadságharc kitörésekor otthagya a bécsi papnevelőt, és honvédnek állt be. A szabadságharc bukása után a bécsi festőiskolában tanult, majd Olaszországba utazott, hogy a festészet szülőhazájában tanulmányozza a régi itáliai mesterek művészetét. Itt vált a festészet lelkiismeretes képviselőjévé, „széles látókörű, józan ítéletű, nagyon fejlett ízlésű” emberré – amint egyik méltatója írja. Olaszországból hazatérve hívták meg a Wenckheim-kastélyba, így került 1861 tavaszán Gyulára.

A kastélyban hosszú ideig tartó munkára számított. Megszokta a vándorfestők mozgalmas életét, a változó környezetet és a baráti kör új meg új csoportjait, amelyet – ha nem akart elvonultan élni – magának kellett kialakítani. Ezért tartja kötelességének a gyulai festőkolléga felkérését.

Miska felfedezése örömet jelentett számára: felismerte ritka tehetségét, s az árva fiú

²⁸ Régi fordítás: „Hiszen ön oly ügyes és tehetséges, hogy...”

12. kép. **Szamosy Elek**
Festmény. Szamosy Elek? Repr. Ilges

család megbízásából másolta a családi képeket. Három hónapon át minden délután kizárólag festéssel foglalkoztam.”

Itt találkozott a nála hét évvel fiatalabb Lieb Miskával.

„Egészen iskolaszerűen folyt az oktatás. Szamosy nagy szorgalommal másolta a családi képtárat. Bámulatos hűséggel hozta ki a legnehezebb feladatokat. Kitűnően értett a színek vegyítéséhez. Sokat tanultam abból, a mit tőle láttam.

Hol én mentem Szamosy háta mögé bámulni, hol Lieb Miska. Néha egymás munkáját néztük meg és így szövődött közöttünk, mint tanítványok között egy kis barátság.”

Miska a kezdet kezdetén tartott még. A műterem egyik távol eső részében rajzolgatta a mintákat. Ha készen volt, új feladatot kapott mesterétől. „Nem volt még a rajzban elég előrehaladott” – írja Odry.

Odryt közelebb ültette magához Szamosy, s Paolo Veronese egyik tanulmányfejét festette, a mester pedig bámulatos ügyességgel másolta a családi képeket. Szamosy időnként felállt, megnézte Miska rajzát, majd Odry festményét, s néhány megjegyzéssel illette munkájukat.

Miska nagy szorgalommal másolta a mintákat, de aztán az történt vele is, ami minden művésznövendéknél előbb-utóbb bekövetkezik: unta a rajzgyakorlatok egyhangúságát, a csak technikai feladatokat. Az alkotásvágy, amely a festészethez vonzotta, nem elégszik meg szolgálai másolatokkal, az igazi öröm mindig csak az önálló gondolatok több-kevesebb sikerrel való kifejezésében található meg.

„Kora hajnaltól késő estig szívvel, lélekkel dolgoztam – írja Munkácsy. – Nappal Szamosynál voltam és másoltam a portrékat, este aztán odahaza próbálgattam a magam lábán járni. Ahogy elnéztem nagybátyám lakásában a rézmetszeteket, az jutott eszembe, hogy ezek nem másolatok, hanem a művészek eredeti munkái! Feltettem magamban, hogy én se csinállok szolgálai másolatokat, csupa eredeti dolgokat fogok rajzolni. Egy-két új vázlatomat megmutattam a mesternek, aki egyik ámulatból a másikba esett, amikor végignézte azokat.”

csendes magatartása, a festészet iránti rajongása annyira megnyerte tetszését, hogy maga mellé fogadta.

És a szerencse ismét mellénk áll. Miska és Szamosy együttlétének szemtanúja lesz egy festegető vándorszínész.

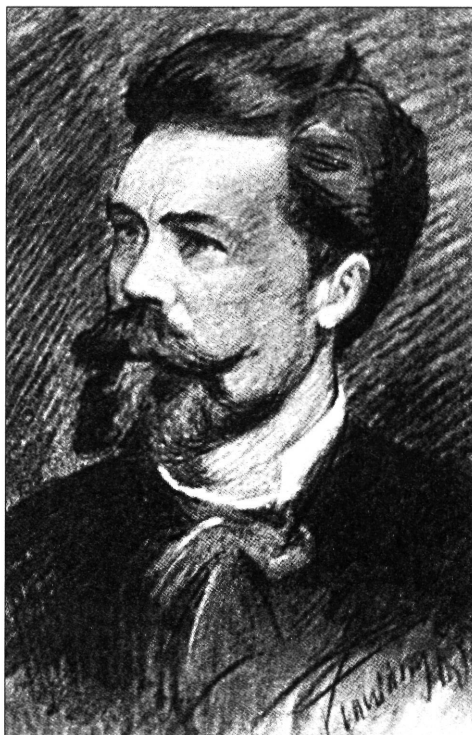
Alig néhány hete lehetett Miska Szamosynál, amikor új művészbárát jelentkezett a műteremben: Odry Lehel – Odry Árpád édesapja –, akkor még alig 24 éves ifjú baritonista. Odry 1908-ban közölte visszaemlékezését, ezt felhasználva tudunk beszámolni a három „festő” kastélybeli életéről.

„1861 tavaszán Horváth György színigazgató társulatával, mint népszínmű-énekes, Békés-Gyulára kerültem. A társulattal három hónapon át működtem ott. Már az első napokban megismerkedtem Szamosy Elek festőművésszel, a ki később hangomért is kedvelt. Elmondtam neki, hogy rajztanulással is foglalkozom és hogy szeretnék tőle a festőművészetben oktatást nyerni.

Tetszett Szamosynak igyekezetem és magával vitt a Wenckheim-féle kastélyba, a hol az alsó földszinti teremben műterme volt és ott a grófi

13. kép. **Odry Lehel 1875-ben**
Eredeti fénykép. Országos Színháztörténeti
Múzeum Fotóarchívuma, Budapest

14. kép. **Gyulai László**
Repr. Vasárnapi Újság, 1911

Miska „alkotásairól” Odry is megemlékezik: „A nagy terem egyik sarkában kiselejtezett, széthullott könyvek heverték. Miska egy alkalommal arra kérte Szamossyt, engedné meg, hogy a kiselejtezett könyvek képeiből azokat, a melyek a római időkbeli való háborúkat harcokban mutatták be, hazavihesse. Szamossy megengedte. Miska azokból a képekből külön csataképet rajzolt. Nagy rajz volt ez. Egy nagy ív regal papiros... akkor így nevezték – tele volt vele rajzolva. Egy hétig is bajlódhatott vele Miska. Bemutatta tehát kompozícióját Szamossynak és nekem.

Szamossy nagy kacagással fogadta ezt a kompozíciót, a mely egy csatát ábrázolt. A nagy csatakép távlatának a közepéből egy ágaskodó mén vált ki, vagdalkozó hősével együtt, a mely minden távolság dacára nagyobb volt, mint az előtérben harcolók alakja. Azért elismerésre méltatta Szamossy a rajzban kifejtett szorgalmát.

Elmondhatom tehát, hogy én láttam Munkácsy – akarom mondani Lieb Miskának – első kompozícióját.”

A szorgalomnak meg is lett az eredménye. Odry megjelenése után hat héttel Szamossy már közelebb ültette magához. Egyre nagyobb rajzokat bízott rá, s mind többet mondott el a festészet műhelytitkaiból. Megtanította őket nemcsak az ecsetmosásra, de a festővászon elkészítésére is, hogy segíteni tudjanak magukon, ha nem kapnának festővásznat. Nagy gonddal magyarázta a festmények aláfestését, a színek keverését és összhangját. Különösen szerette a nagy olasz festők festőmodorát elemezni.

Néha apróbb meglepetéssel is kedveskedett tanítványainak.

„Szamossy szeretett bennünket. Egy napon Miskát meglepte és a míg egy rajzzal volt elfoglalva, crayonnal leportraitirozta.

Kitűnő arcképe volt ez Munkácsy Miskának 15 éves korából... Megvan-e még valahol, ki tudhatná?"

Odryt nagyobb ajándékkal lepte meg: egy színpadi függönyt készített Odry jutalomjátéka alkalmára.

Az előfüggönyt először Szamossy festette meg kicsinyben. Egy nagy íves, szétnyitott függönyű oszlopcsarnokot ábrázolt, a csarnok bal oldalán Vörösmarty talpazaton álló szobra, a kép háttérében a Lánchíd Buda várával. A kész festményt Szamossy kockákra osztotta be. A terem falára kifeszítették a nagy vásznat, ezt is kockákra osztották be, s erre kellett átmásolni a kis kép rajzait. Szamossy Miskára bízta a másolást.

„Egyik nap délutánján a szokott órában festeni siettem. A műteremben már folyt a munka. Miska egy állványon állva, korommal, szénnel rajzolta a kezében lévő mintáról az előfüggönyt.

– Hát maga mint fest, Lieb barátom? – kérdeztem Miskát.

– Színházi függönyt – volt a válasz.

Ekkor adta tudtomra Szamossy, hogy a függöny az én jutalomjátékomra készül.”

Miska ügyesen dolgozott. A Vörösmarty-szobor azonban túlhaladta erejét, ezt Szamossynak kellett megrajzolnia.

A jutalomjátéokra kész is lett a függöny. Tetstett Odrynak, s úgy látszik, a gyulai közönségnek is, mert – ha hihetünk a gyulai hagyományoknak és a korabeli újságnak – még egy előfüggönyt készített Munkácsy. A *Békés* című újság negyven év múlva írja: *„Munkácsy festette a műkedvelő társaságnak ma is (1900-ban!) használatban lévő és a gyulai várkastélyt ábrázoló előfüggönyét.”*

Említettük, hogy Odry néha délelőtt is felkereste Szamossyt. Megtörtént, hogy korán érkezett a kastélyba. Ilyenkor a mester kinn sétált a parkban, mert folyt a műterem takarítása. Miskának volt ez mindennapi feladata, aki megjelent a kertben, ha befejezte a takarítást.

– Készen vagy, Miska?

– Kész” – idézte vissza Odry negyven év távolából a rövid párbeszédet.

A színtársulat három hónap múlva eltávozott Gyuláról. Odry is elbúcsúzott barátaitól. Az élet változatlanul folyt tovább a kastélyban.

„Feltűnt előttem, hogy az asztalosinas soha sem járt munkába, mindig ott volt Szamossynál: tehát már nem volt asztalosinas, hanem tanítvány.”

Odry visszaemlékezése még egy meglepetést tartogat: Munkácsy külsejének leírását. *„Lieb Miska a bemutatáskor kék asztaloskötényt viselt. Ingujja fel volt gyűrve, mint aki munkát végzett. Egészséges, szép termetű, 14-15 éves (valójában 17 – Cz. I.), kék szemű fiú volt, bozontos szőke, égfelé meredő sűrű kreppszerű hajzattal, vastag szájszélekkel és szemöldöke fölött erősen ki-domborodó husos homlokkal.”*

Ez volt hát Lieb Miska, s öt idézi fel kissé ünneplősebb öltözetben özv. Dubányi Jánosné egykori visszaemlékezése: *„Csitri lányok voltunk. Munkácsy fekete bársony kabátban, pepita nadrágban járt. Nagy sörénye volt, s vihogtunk rajta.”*

15. kép. *A festegető asztaloslegény*
Gyulai László akvarellje. Magántulajdon

Ha végigolvassuk Munkácsy önéletrajzát, elszorult szívvel vesszük pártfogásunkba Miskát, aki másfél évtized alatt annyi szenvedést s oly kevés örömet élt át. Megható kép, de vajon igaz-e? Kétségkívül ez volt gyermekkorának lényege, később is gyakran beszélt erről bizalmasabb barátainak.

Élete mégsem ennyire egysíkú. Nem szépíteni akarom Munkácsy gyermekkorát, csak kiégszíteni az általa megrajzolt életet.

Odry visszaemlékezése valamivel közelebb hozta hozzánk Miska hétköznapjait: Szamossy és Miska együttlétének baráti hangulatát, a műteremben dolgozó Miskát örököltette meg.

Egy másik emlékező az asztalosműhelyben lábatlankodó legényt idézi fel. Az elbeszélő, Portörő Károly, Munkácsynak öt évvel fiatalabb kortársa, maga is asztalosinas volt abban az időben. S hét évtized múlva, 1935-ben a *Békés* című helyi újság riportere szólaltatta meg az öreg mestert: „Az öreg Portörő úgy emlékszik vissza Miskára, mint aki „tudományos” volt s inkább rajzolt, mint a mesterségét folytatta. Minduntalan faképnél hagyta a műhelyt és Gyulát s megugrott Békésre meg Csabára. „Csak hajkurászta a mesterségét Miska” s gondolata mindig csak azon volt, hogy mit és hogyan rajzoljon le s elég volt neki csak meglátni valamit, „már firkantotta is, olyan fráter-vót’ ... s mikor Oláh György asztalosmesternél a kapu alatt a koporsókat festette, vetvén rájuk az ornamentumot, mert akkor festették és nem papírból ragasztották, Miska vidáman füttyörészett és betyárkodott. Füttyörészett és betyárkodott, ha gondolatban is, nem sokat törődve vele, hogy örökhajlékon futkároz az ecsetje. Koporsó, tulipános láda, igencsak egyre ment nála, ha kedve jött füttyölt, vagy törte a fejét a fráter’, hogy mit kellene firkantani’ ...”

A visszaemlékezés stílusa, szóhasználata lehet egyéni – s ebben az esetben nagyon is érezhető az öreg asztalosmester gyors beszéde –, de az érzékelhető valóság mégiscsak Munkácsy életének egy sajátosan gyulai vonása: a mesterségét csak „hajkurászó” asztaloslegény alakja. Ne feledjük! Portörő 12 éves inas volt, akiben így rögződött Miska különös asztalossága: egyszer jelen volt a műhelyben, máskor meg „megugrott” onnan. Így csak az viselkedhetett a céhvilágban, aki nem volt leszerződve, s csak szórakozásképp, unaloműzéseképp ment le a műhelybe, amely bérelt lakásuk udvarának végében volt.

Első pillanatban ellentmond ennek Munkácsy önéletrajza:

„Az asztalosműhelyt elfeledtem, minden bajjal és szomorúsággal együtt. Kísértetmésének tűnt föl minden emlékem mesterségemről...”

A mesterség „hivatalos” részét valóban elfeledhette, de az asztalosműhelyt aligha. A gyulai szájhagyomány ugyanis erősen állítja, hogy Munkácsy „inaskodott” Gyulán. Ennek első írott emléke a *Békés* egyik cikke 1900-ból: „...itt dolgozott mint asztaloslegény, festette a tulipános ládákat, amelyekből régi gyulai földműves családok körében számos darab található”. Néhány évtized múlva ugyancsak a hagyományra hivatkozva állítja Kohn Dávid újságíró, hogy sokat dolgozott Oláh György asztalosmesternél tulipános ládákat festve. Régi gyulai családok emlékezetében gyűjtésem idején – mintegy negyven éve – élt ez a hagyomány. Magam is beszéltem olyan emberrel, aki 1905 körül hallott Munkácsy gyulai asztalosságáról. Egy másik, akkor már 90. évét is meghaladó egykori asztalosmester Munkácsy után húsz évvel került Oláh György műhelyébe. Szerette a mesterségét, s kis játékbútorokat készítve igyekezett minden bútor darab elkészítését megtanulni. A mester meg is becsülte szorgalmát, s egy alkalommal azzal dicsérte meg, hogy „lassan olyan ügyes leszel, mint Munkácsy volt”.

S ha még mindig kételkednénk, hogy Munkácsy nem feledhette el az asztalosságot, mert Oláh György műhelyében mindennapos volt, szólaltassuk meg Oláh György unokáját, akivel még gyűjtésem idején – az 1960-as években – beszélhettem: „...csak arra emlékszem, hogy nagyapa nagyon haragudott rá, mert mindent összefirkált”.

Elég közvetlen bizonyítékok ezek ahhoz, hogy ne kételkedjünk hitelességükben.

Bebizonyítsuk azt is, hogy Munkácsy szeretett firkálni? Maga említi, hogy Csabán mennyire csábították a fehér deszkák a rajzolásra, amit azonban rögtön le is gyalult. Gyulán Fischertől hazafelé a házak fala csábította firkálásra, sőt később Aradon is haragudott rá Albrecht, mert mindent összefirkált.

Azt hiszem, minden kételkedés nélkül elfogadhatjuk a Munkácsy asztalosságáról fennmaradt hagyományt – egy kis helyesbítéssel.

A visszaemlékezők természetesnek vették, hogy a műhelyben foglalatostkodó Miska csakis inas vagy legény lehetett. S itt tévedtek. Munkácsy nem volt és nem lehetett inas, sem segéd. Ezt nemcsak hónapokig tartó betegségével bizonyíthatjuk, hanem Odry visszaemlékezésével is, aki nek feltűnt, hogy Miska sohasem járt munkába, mindig Szamossynál tartózkodott, „*tehát már nem volt asztalosinas*” – állapítja meg.

Mi tehát a valóság? Portörő visszaemlékezése egyszerűen a lakásuk udvarán szabadon élő Miska alakját eleveníti meg. Mennyire egyszerűbb ezután a „tudományos” Miskát elképzelni, aki csak „hajkurászta” a mesterségét, és „már firkantotta is”, ha meglátott valami érdekes témát. A füttyörésző Munkácsy is valóság, s még felnőtt korából is ismert, hiszen nemegyszer szórakoztatta ezzel vendégeit.

Munkácsy ugyan nem említi, de bizonyítható, hogy ebben az időben ki-kijárt nagybátyja gerendási birtokára is. A hagyomány szerint Reök bácsi küldte ki néha, hogy a béreseket ellenőrizze, maga a megyei ügyekkel volt elfoglalva. 1861-hez fűződnek első gerendási emlékei, s ebből az időszakból maradtak fenn első rajzai. Később – 1862-ben és 1865-ben – ismét visszatér Gerendásra, de akkor már nagybátyjával együtt kinn is lakik, így gerendási tartózkodásával kapcsolatos emlékei közül az 1861-ben történtek több-kevesebb biztonsággal elkülöníthetők.

Ezek az emlékek az örökké rajzoló Miska alakját idézik.

Rendszeres rajzórakat ugyan még Aradon. Nagy Péter rajziskolájában kezdett venni, de „főfoglalkozásává” csak Gyulán vált a rajzolás. Érthető hát, ha régi szenvedélyének hódolva örökké témát keresett, s alig törődött mással.

Első megmaradt vázlatkönyve is ebből az időből származik, benne nem egy rajz keltezése bizonyítja, hogy 1861-ben rajzolta. Köztük a *Reök bácsi kunyhója* címűt – Munkácsy datálása szerint 1861. május 30-án – nyilvánvalóan Gerendáson. Ehhez a rajzhoz fűződik a legismertebb hagyomány:

Nyár küszöbén jártak. A gerendási birtokon a munka dandárja közeledett, szükség volt Miska jelenlétére, hogy a béresek munkáját vigyázza. Ő azonban ahelyett lerajzolta a csósz kunyhóját. Itthon megmutatta a rajzot nagybátyjának, akiből azonban előbb a gazda bosszankodása tört ki: „*Kutya terengette, hát még most se igazították helyre a vityilót!*” – s csak aztán értékelt Miska ügyességét. A rajz mindenesetre megmaradt, a kis történet pedig nagyszerűen mutatja Miska és nagybátyja két külön világát.

Zsilinszky szerint „*Munkácsy különösen szeretett a pusztán lakni. Ha csak tehette, kiment, azon cím alatt, hogy segít a gazdaság körül. De az ő segítése abban állt, hogy verebekre lövöldözött, madárfészket keresett, lóháton nyargalászott, tejes köcsögöt és befőttes üveget vizsgált – és a szomszéd bérlők lányainak udvarolgatott.*”

17 éves volt. A Gerendásra kijáró Miskáról szól a már említett Vidovszky feljegyzése is: „*Nyáron kinn lakott Gerendáson a tanyán, de azért gyakran be is jött, s mint Pista bácsi mondá, ott sem lehetett használni, mert egy alkalommal, mikor éppen nyomtatás volt, Miska a szerűn nem volt lelhető, hanem benn volt a szobában egy öreg béres fiának lerajzolásával foglalkozva, ki igen jó modellnek vált be, mert roppant csendes volt.*”

Ugyancsak korai gerendási történetnek tekinthetjük Munkácsy esetét az ottani betyárokkal. A történetet Lázár Béla jegyezte fel:

„*Mielőtt Szamossyhoz került volna, betegeskedvén, Gyulán tartózkodott. Nagybátyja a gazdaságban, Gerendáson foglalkoztatta. Szabad idejében azonban szenvedélyesen rajzolgat. Egy kis kalandját beszélte el nekem egykori szomszédnője, egy szakiskolai felügyelő özvegye.*

Abban az időben nagyon elszaporodtak az alföldön a szegénylegények. Munkácsy nagyon szeretett volna egyet elevenen látni, mind azon törte a fejét, hol találhatna ő egy ilyen igazi betyárra. Hallja aztán, hogy a gerendási csárdába gyakorta betérnek ilyen vendégek. Felkeresi hát a csárda Fikker nevű bérlőjét, s megkéri, hogy egy este, ha szegénylegény vendégei lesznek, küldjön érte, mert szeretne egy ilyent lerajzolni.

A kocsmáros megígérte, hogy tudatja vele a jó hírt: Itt vannak a betyárok. Csakugyan megérkezett egy csapat, szíverősítőt kaptak be egy új vállalkozás előtt. Miska hírt vesz, odamegy, leül egy sarokba és elkezd rajzolni az egyiket, akinek a fizimiskája különösen jellegzetesnek tetszett. Egy ideig nyugodtan dolgozott, a legények rá sem hederítettek, de aztán az egyik, akit Miska erősen szemügyre vett, feláll és odamegy hozzá, megnézi, mit csinál ott ez a legényke? A kocsmáros észrevette, sietett Miska segítségére és biztosította emberét, hogy Miska egy ártatlan rajzoló s a legény mintha megnyugodott volna. De a bandavezető élt a gyanúperrel. Hiszen erről a rajzról – mondja – emberemet fel lehet ismerni. Talán a vármegye számára csinálja ez a gyerek a rajzot! Egykettő! Miskát kipenderítették a kocsmajtón. A rajzot szétszaggatták, s utánahajították. Még ugyancsak örülhetett, hogy épkézláb menekülhetett.”

A történet nyilvánvalóan hiteles, a helyszínt azonban aligha tudjuk megrajzolni. Fikker György nevű csárdabérlő valóban élt, 1855-ben a békéscsaba-orosházi országútban ma is meglévő szentmiklósi csárdában találjuk, de 1860 körül nem találkozunk a nevével. Egy adatközlő szerint Fikker-csárdának a nagygerendási vagy Inkey-csárdát nevezték. Reökhöz azonban sokkal közelebb volt a kiserendási csárda, melyet 1860-ban egy Wagenhoffer nevű cipész bérelt, s közel volt az Apponyi-majorsághoz. A másikat, Steinernek egykor a betyárok miatt rossz híru csárdáját a betyárüldözés idején, az 1850-es években megszüntették. Ez épp a Reök-birtokon lehetett. Még a betyárok jelenléte is bizonyítható ebben az évben, mert a megye 1861. október 5-én körjáratot rendel el ellenük, hogy megpróbálja kézre keríteni a 9 főből álló betyárbandát.

A vázlattömb rajzai mellett Munkácsy egyéb műveiről is tudunk, így első festményének tartott Madonna-képeről. 1861-ben Békéscsabán több képet rajzol. A Szulimán család jó ismerőse volt Reöknek. Szulimán István szintén gerendási bérlő volt, fia, Ödön aradi gimnazistaként Munkácsy pajtása. Most a kisebbik fiút, Ákost rajzolja le a jegyzet szerint Szulimánék Gyulai úti házában 1861-ben.

Ismertebb a Szulimán Jolánról készült rajz születése. Fia – ifj. Bartóky József – a századfordulón maga mondta el az édesanyjáról készült kép történetét: Munkácsy sokszor megfordult házukban Reök Istvánnal és még inkább egyedül. A fiúkkal jó barátságban volt, akik nem gúnyolták művészi hajlamaiért. Egy ilyen alkalommal megkérte édesanyját – akkor még Szulimán Jolánt –, engedné meg, hogy lerajzolhassa. „Édesanyám szívesen vállalkozott erre, s mialatt Munkácsy rajzolt, évdött vele, hogy a gyöngyöket a nyakán szépen megrajzolja ám! Munkácsy elkészült a rajzolással, s volt nagy nevetés, hogy egypár gyöngyszemet csak azért is négyszögletesre rajzolt. Az arckép hasonlósága ellen nem volt kifogás, és a képet be is rá mázták. A kép azóta megszakítás nélkül a mi tulajdonunkban van.”

Gyula, Csaba, Gerendás a tanúi Munkácsy életének 1861-ben.

16. kép. Szulimán Ákos arcképe, a kép születését bizonyító jegyzettel. Munkácsy ceruzarajza. Békéscsaba, 1861. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

S most adjuk át a szót ismét Munkácsynak!

„Csakhogy a láz nem múlt el, s napról napra gyengébb lettem. Néha összeestem, elájultam, de mindez csak élesztette bennem az új lángot. Nagybátyám végre is aggodni kezdett folytonos betegeskedésem miatt, s megunta az orvos egyhangú receptjeit. Kijelentette, hogy ő maga fog meggyógyítani: homeopátiikus módszerrel, amelylyel – szerinte – csodákat lehet elérni. (A homeopátiikus gyógymód lényege az, hogy olyan gyógyszereket alkalmaznak kis mennyiségben, amely nagyobb adagban az egészséges szervezetben a gyógyítandó betegséghez hasonló jelenséget hoz létre. A gyógymód fénykorát épp Reök idejében élte – Cz. I.) A házi gyógyszerládából orvosságot adott, amit bevettem és megparancsolta, hogy koplaljak. Nagyon éhes lettem. Átkutattam a konyhát és a szekrényeket, végre is felfedeztem egy nagy fazék káposztát. Megkóstoltam, bizony nagyon jól esett. Élet és halál közt választottam. Koplaljak tovább, vagy haljak meg a káposztától? Csak rövid ideig gondolkodtam, s az utóbbi jobban tetszett. Óriási étvágygal gyorsan nekiláttam a nagy fazék káposztának.

Csak vártam a hatást, de a halál nem jött, sőt csodálatos módon a láz is elmaradt. Két, három nap is elmúlik, s még mindig nincs itt a láz! Őt, hat nap – és csak nem jelentkezik! Nagybátyám tombolt örömeiben, mert azt hitte, hogy az ő csodagyógymódja segített rajtam. Sejtelve sem volt a fazék káposztáról.

Csak nagynéném tudott a dologról, aki halálos izgalmakat állt ki a káposztaevés után, mert nem tudta, hogy mi lesz a vége. Mikor aztán minden jóra fordult, előállott a titokkal és leleplezett nagybátyámnak, aki dühösen kifakadt:

– Nem lehet tudni semmit. Nem biztos, hogy a káposzta gyógyította meg, valószínűbb, hogy a csodakúra!...

A fő az, hogy tényleg meggyógyultam. Csak nem akartam erősödni és az ájulások nem múltak el. ➤De azért gondolni kell arra is, hogy újra fel kell venni a munkát; – legalább is egy napon ezt mondta nekem a nagybácsi, nagy meglepetésemre.

– Hogyan? – kiáltottam fel, de...

– Micsoda! – szakított félbe durván.

– De, én festő vagyok! – tettem hozzá. <²⁹

Képzeltetik, hogy milyen arcot vágott.

17. kép. Szulimán Jolán arcképe
Munkácsy ceruzarajza. Békéscsaba, 1861.
Szönyi István Emlékmúzeum, Zebegény

²⁹ A régi fordítás kissé feszültebbé teszi a párbeszédet, és a francia eredetiben nem létező mondatot is beleszó:

„Vissza kellett volna térnem a gyalupadhoz. Legalább is nagybátyám rám rivallt egy reggel:

– Micsoda? Nem akarsz menni?

– Nem.

– Miért nem?

Gőgösen feleltem erre:

– Mert festő vagyok...”

– Mit mondtál? – Festő? ... Tán megbolondultál?

– De bácsikám, hiszen te is mondtad, hogy még festő is lehet belőlem...

– Ostobaság! Hát komolyan vetted?...

– És Szamossy mester is azt mondta... – próbáltam közben megjegyezni.

Elmeséltem, hogy megismerkedtem Szamossyval, aki biztatott és ösztönzött, hogy ne csüggedjek, mert szép jövő vár rám. Reök bácsi nagyon meglepődött. Egészen oda volt, hogy milyen szilárd az elhatározásom. Aztán ijesztgetni kezdett és előadást tartott a festészetről és a művészetről, a pálya összes nehézségeit leírta, tanulásról, szorgalomról beszélt, történelemről, esztetikáról, anatómiáról, távlat-tanról és általános műveltségről, amely nélkül festő nem boldogulhat. – Éveken át kellene szorgalmasan tanulnod – tette hozzá –, hogy festő legyél!...

Ha tudtam volna, hogy nagybátyámnak igaza van, talán meghajoltam volna akaratára előtt. De nem is sejtettem a valót és gyerekes ártatlansággal hazudtam neki, hogy Szamossy mindezt már elmondta. Egyébként már értek is a festészetéhez, ceruzával nagyon jó portrékat rajzolok és hogy mindezt bebizonyítsam: megkértem nagybátyámat, hogy üljön nekem modell.

Szegény ember. Tulajdonképpen igaza volt, mégis belekerült a csapdába, ahonnan nem tudott kiszabadulni. Ő tudta, hogy milyen nehézségekkel jár a festő pályája. De azt már nem érezte, hogy a festő könnyen elviseli a nehézségeket.

Elfogadta ajánlatomat. Először is megmutattam neki összes vázlataimat, amelyekről nem is tudott. > Volt egy albumom, tele rajzokkal, amelyek természet után készültek az utcában és nálunk. <³⁰ S ő a ceruzarajzokban felismerte a szolgálot, > a szomszéd susztert <³¹ a házakat és az utcasarkot. Most már nem volt más hátra, mint az, hogy saját arcképe jól sikerüljön. Rögtön megkezdtem a munkát. Csak nagynénémnek volt egy-két kifogása, mindenki más el volt ragadtatva. A suszter nagyon dicsérte:

– Szakasztott a Reök úr! Éppen olyan! Mintha csak a szájából köpte volna ki! ...

> Miért kell töprengeni még? <³²

Nagybátyám – mit tehetett egyebet – a fejét csóválta és beleegyezett:

– Isten nevében, legyen! Csak azt mondd meg, hogy akarod megkezdeni? Hiszen jól tudod, hogy nem áll módomban az anyagi támogatás!...

Ez volt a legkisebb gondom, nem is törődtem vele. Nagybátyám végzését szentesítette a doktor határozata is, aki alaposan megvizsgált és kijelentette, hogy valószínűleg veszedelmet jelent, ha visszaküldenek a gyalupadhoz. Olyan gyenge vagyok, hogy el se bírnam a szerszámokat!...

Végre... Végre...

Nem is tudom leírni, hogy mit éreztem abban a pillanatban, amikor eldőlt, hogy nem leszek asztalos! Nem, nem, soha többé!... Ez a kísértet, amely legédesebb álmomat is megzavarta, egyszerre eltűnt, elszállt örökre! Szerettem volna az egész világnak odakiabálni:

– Nem leszek asztalos!

De csak magamban mondogattam, hiszen a világ úgyse sokat törődött volna velem.

Most hát megnyílt előttem a pálya, s a gyerekkor ártatlan álmodozása valóra vált. Természetesen azt nem is sejtettem, hogy mi lesz belőlem, milyen festő leszek. Csak festő akartam lenni, aki dolgozhat. Ez volt egyetlen kívánságom. Művészi törekvésem nem terjedt túl azon, amit eddig láttam, ahol egy nagy teremben a mesterem másolta a képeket. Szamossy ugyan gyakran mesélgetett nekem híres festőkről, Tizianról, Veronese-ről, akadémia, ahol remekműveket látott és örökbeccsű képekről mesélt, miközben egyre festett és én ott álltam mellette és azt hittem, hogy mindaz, amiről szó-

³⁰ Régi fordításban csak ennyi: „Elibe tettem az albumot.”

³¹ Régi fordítás: „a szomszédokat, a susztert”.

³² Ez a mondat hiányzik a régi fordításból.

lott, éppen olyan, mint drága, aranyos mesterem sok-sok képe. Azt hittem, hogy ő éppen olyan híres, mint azok. Csak csodáltam és úgy éreztem, hogy az elmúlt világban lehetett sok nagy festő, de az élők között egyedül ő számít: Szamosy mester!

Folyton dolgoztam, s különböző tanulmányokat rajzoltam, amiből azt hittem, hogy később nagy hasznom lesz. Reggel ötől nyolcig történelmet, nyelvtant és mythológiát tanultam – mindenhől csak egy keveset. Nyolc órától tizenkettőig természet után, vagy gipszfigurákat rajzoltam. Délután anatómiával foglalkoztam és estefelé terveztem. Az idő gyorsan múlt, nagyon gyorsan. Szamosy már befejezte munkáját a Wenckheim-palotában és útra készülődött. Elhatároztam, hogy vele maradok, akárhová megy is.

– Miből fogsz megélni? – >kérdezett a nagybácsi<. ³³

– Még nem tudom, de majd csak lesz valahogy!...

Nemsokára azután Szamosy tényleg elutazott, én Gyulán maradtam és vártam az értesítést, hogy hová menjek utána.”

*

Munkácsy sorsa eldőlt. A szerencse mellépártolt az árva asztalosinasnak: olyan irányítót adott neki, aki rábírta a rendszeres, kitartó munkára, s aki tanácsaival, bátorításával igyekezett beleoltani a felemelkedéshez szükséges akaratot. A véletlen elvezette a műveszpályára, a többi már akarat és szerencse dolga volt.

Mi lett volna Munkácsyval, ha betegsége Gerendáson vagy másutt folyik le? Ha nincs Fischer s főképp Szamosy? Utat tört volna akkor is a művésztelenség, vagy elkallódott volna ugyanúgy, mint száz meg száz parasztszeni, akik nem tudtak felemelkedni az ismeretlenség homályából, s lett belőlük pusztai faragóember vagy falusi ezermester?

Munkácsy maga is érezte, s nemegyszer kijelentette, hogy élete szerencsés alakulása Gyulán dőlt el.

Szeretett mestere iránti háláját pedig egész életében hangoztatta. Ez a hála ösztönözte írásra, amikor Szamosy szerepéről téves nézetek láttak napvilágot az újságokban, s válaszul megírt egy rövid életrajzot a *Vasárnapi Újság*ban. Máskor Szamosy fiának útját egyengette a festészetben. Hálájának legszebb kifejezését azonban akkor adta, amikor dicsőségének tetőpontján állott.

1882-ben Magyarországon is bemutatták *Krisztus Pilátus előtt* című képét. A nagy eseményre az akkor már világhírű mester is hazajött. Az egész ország ünnepelte, egymást érték a fogadások. Február 20-án a Hungária Szálló nagytermében rendezett lakomán az ország vezetői köszöntötték. Munkácsy egy pillanatra megszakította a pohárköszöntők sorát:

„Uraim! – szólalt meg megindultan. – Legyen szabad most a szívnek is megadni a maga jogát és hallatni a hála érzetének hangját. Van itt közöttünk egy férfiú, kinek én sokkal, nagyon sokkal tartozom. Midőn az asztalosság és a művészet között állottam, sor-som oly ember közelébe vetett, ki jobban ismert engem, mint én ismertem magamat. Ez Szamosy Elek úr! Ő biztatott, ő tanított a művészet ábécéjére. És itt egy őszinte vallomást kell tennem. Ismerem szerénységét; nem akarom megsérteni. De legyen szabad nyilvánosan megmondanom, hogy úgy szólván neki köszönhetem, ami vagyok. Az ő egészségére emelem poharamat. Sokáig éljen!”

Minden szem Szamosy felé fordult. Az ősz mester válasza Munkácsyt igazolta; egyszerű szavak, telve szerénységgel:

„Uraim! Az öröm és kiüntetés e magasztos percében eszembe jut az egyszerű csikszéki gazda, ki elvitte Károlyfehérvárra fiát tanulni. Ott megmutatta neki a nagy püspöki

³³ Régi fordításban: „akadékoskodott nagybátyám”. (A francia eredetiben nincs ilyen feszültség, csak egyszerűen „kérdezett” – „me demanda”.)

rezidenciát s azt mondta: Ha te jól tanulsz, ez mind a tied lesz. A fiú hozzáfogott a tanulásához és pedig oly sikerrel, hogy később Erdély egyik legtudósabb és legnépszerűbb püspöke lett. Midőn én egykori kedves tanítványomat látom, a csikszéki gazda jut eszembe.

Én vezettem őt be a művészet templomába, megmutattam annak kincseit, mert magam azokkal nem bírtam s azt mondtam neki: igyekezzék azokat elsajátítani. És ő püspök lett.”

Ez volt Szamosy és Munkácsy igazi emberi kapcsolata.

*

Munkácsy gyulai tartózkodásával kapcsolatban többen említik, hogy Miskát gyakran látták egy Gyulán állomásozó katonafestővel, akivel kijártak a város szélére cigányokat rajzolni.

A *Békés* 1900. szeptember 30-i száma is megemlékezik egy *Peeres* nevű ulánus ezredesről, aki nagy műbarát volt, maga is festegetett, és – a szerző szerint – sokat foglalkozott Munkácsyval és Gyulai Lászlóval. (A helyi újságokban igen sok a tévedés, gyakran kevernek össze emlékeket, „elegyítik” az emlékananyagot. Vonatkozik ez majd minden vidéki lapra. Itt a Peeres név csak hasonlít az eredetire, s Gyulai Laci is minden bizonnyal Munkácsy barátságára révén került be a történetbe.)

A *Művészet* nyolc év múlva részletesebben ír Karl Berres és Munkácsy kapcsolatáról: „A festő-katonatiszt különös típusa volt a múlt századbeli osztrák festőművészetnek. A háborús, mozgalmas évek fölvirágoztatták a katonai genre-t; a béke beköszöntével e műfaj nemsokára ismét eltűnik. A katonatiszt kivetkőzik az egyenruhából, a művész néha megmarad.”

Ezek közé a Magyarországon járt festő-katonatisztek közé tartozott a Pettenkoffennel (Nevés osztrák festő, a szolnoki művésziskola egyik létrehozója – Cz. I.) egyidős Berres is, de míg Pettenkoffen hamarosan leszerelt a katonaságtól, Berres végigharcolta Dél-Európát, s mint tábornok vonult nyugdíjba.

A cikk írója (R. D.) nemrég beszélt e „négyzetes tömbhöz hasonló hatalmas”, 85 éves tábornokkal, s kiderült, hogy Munkácsyhoz is volt némi köze.

Berres Békés megyében, Gyula és Csaba körül állomásozott. Szabad óráiban ki-kijárogatott a mezőkre, s akkor először hódolt nemesebb szenvedélyének: a festészetnek. „Ilyen alkalommal, amint el volt merülve munkájában, megszólítja őt egy suhanc formájú, rossz günyájú legény, s bevallja nagy restelkedés között, hogy ő is szokott néhanapján szabad idejében ekképpen rajzolgatni. Szavainak illusztrálása okából elő is húzott kabátja belső zsebéből egész sereg rajzot, tanulmányt, vázlatot. Berres kézbe veszi őket s meglepetten rivallt a fiúra:

– De hiszen fiú, te művész vagy, vagy legalább azzá kell lenned, az Isten is annak teremtett. Szegény Miska legény kételkedve rázta a fejét:

– Nem hiszem én azt kérem alássan, a tiszt úr csak tréfálgozik velem.

– Nem tréfa ez, hanem komoly valóság – hangzott a válasz. – A gyalupadot ott kell hagynod, hamar, amiként lehet. Rajziskolába kell lépned, hogy festő válhassék belőled. – Ennyiből állott a tanács.”

Néhány évvel később, 1866-ban Berres Münchenben, Piloty iskolájában látogatta meg egy barátját. Ott találta Munkácsyt, aki elmondta elégedetlenségét Pilotyval, s hogy Párizsba akar szökni. Berres Düsseldorfot ajánlotta, s ott Knaust, a híres festőt – és Munkácsy Düsseldorfba utazott Knaushoz.

Később Párizsban találkoztak. Akkor Munkácsy már befutott festő volt. Együtt mentek el Munkácsy óriási műtermébe, s amint Berres meglátta a *Krisztus Pilátus előtt* című képet:

„Szót sem szóltak.

Az ötven éves ember nyakába borult fiatal barátjának, s mindketten zokogtak. Így végződött a békési epizód.”

Ha talán ki is van színezve a történet egy-egy részlete, ha négy évtized távlatából nem is pontos az emlékezés, a történet magva mindenképp hiteles: Munkácsy és Berres valóban talál-

koztak Gyulán, s a 2-3 évvel idősebb katonatiszt barátsága nem volt hatástalan Munkácsyra. Hogy Munkácsy nem említi ezt az *Emlékeimben*? Sok mindent nem említ ő, ami nem tartozik az események fő vonalába. Márpedig Gyulán a két döntő mester Fischer és főleg Szamossy volt. Fischer is csak azért, mert nála találkozott Szamossyval, különben ugyanúgy kimaradt volna az önéletrajzból, mint az aradi Nagy Péter.

*

Említettük, hogy Munkácsy egy „albumba” gyűjtötte Gyulán készült legjobb rajza-
it. Ezt az albumot tette nagybátyja elé, amikor meg akarta győzni arról, hogy tud rajzolni,
s aki felismerte benne a szolgát, a szomszéd susztert stb. Féltett kincsként őrizte élete végéig.

Szűkebb baráti körben megmutatta az albumot, de a nagyközönség előtt 1897-ig egyetlen
rajza vált ismertté, a *Parasztmenyecske gyermekével*, mint Munkácsy első rajza. 1897-ben egy
párizsi művészeti folyóiratban mintegy tíz rajzot tesznek közzé a gyűjteményből, s négy évtized-
den át ez a tíz rajz volt ismeretes. Az albumot elveszettnek hitték, Malonyay Dezső még az
eltűnés pontos körülményeit is leírja. Később, 1938-ban azonban Pogány Kálmán báró Hat-
vany Ferenc gyűjteményének rendezésekor megtalálja, s nyilvánosságra is hozza az album tar-
talmát. Huszonegy 30,5×23,8 cm nagyságú fehér sima lapból áll a fekvő alakú album, egyik
keskeny oldalán összefűzve. A rajzok vonalzóval keretezettek. A rajzok közül 15 ceruzával, 5
tollal, egy (*A gyulai vár*) szénrel készült. A rajzok sorrendje és elnevezése a következő:

1. *Parasztmenyecske gyermekével.*

Rajta jelzés: „M. Munkácsy B. Gyula
1861.” A lap alsó szélén: „Premier dessin
de Munkácsy en 1861.” (Munkácsy első
rajza 1861-ben – Cz. I.). – Mindkettő
Munkácsy írása, de későbbi időből.

2. *Paraszt szolgáló*

3. *A gyulai vár*

4. *A lovag látomása*

5. *A kiásott csatabárd*

6. *Két arcképtanulmány*

7. *Magyar vezér*

8. *Juhászlegények*

9. *Lólegeltetés*

10. *Mester uram felolvas*

11. *Szomjas szegénylegény*

12. *Tehénfejés*

13. *Szalonnapirotás*

14. *Reök bácsi kunyhója. Jelezve lent jobbra:*

„Rajzolta Lieb Miska 861. május 30.”

15. *Tömlőcbe zárt boszorkány*

16. *Rom. Jelezve lent jobbra:*

„Lieb Mihá.. 861. Juli. 23.”

Valószínűleg a gyulai vár egy részlete.

17. *Hazatérő aratók*

18. *Drapériatanulmány*

19. *Aradi gimnazista*

20. *Munkácsy édesanyja*

21. *Botra támaszkodó férfi*

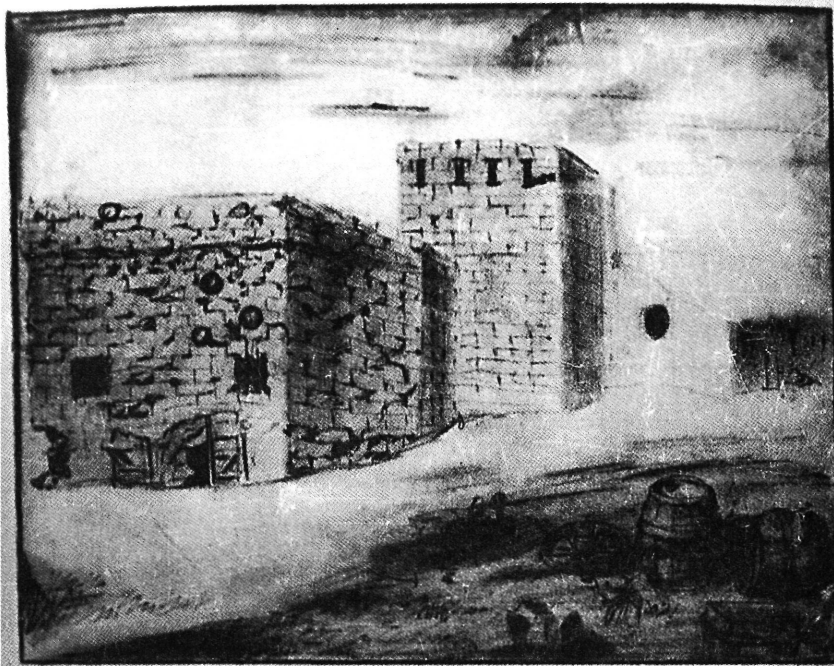

18. kép. *Parasztmenyecske gyermekével*

Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből.

Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.

Repr. Pogány, 1938

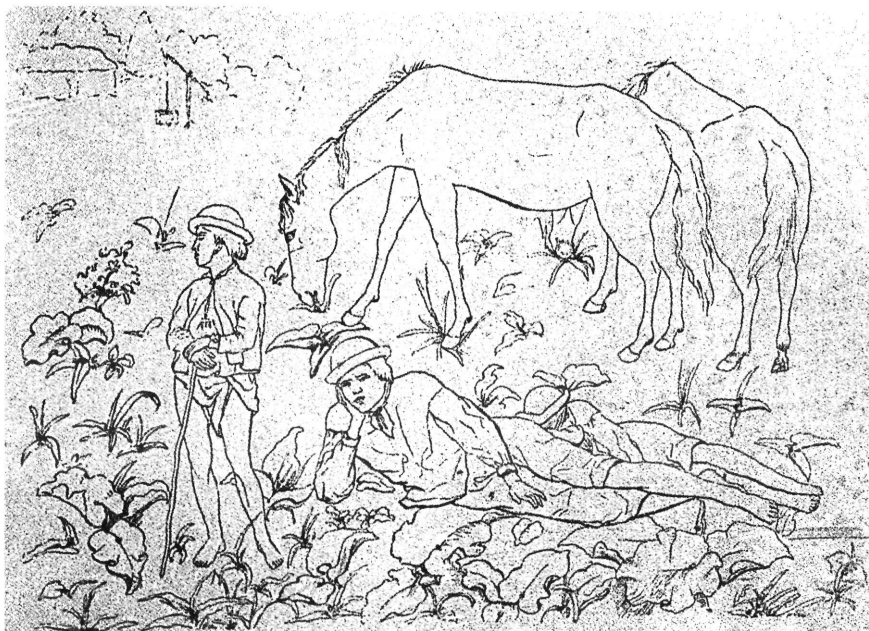
19. kép. *A gyulai vár*

Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Szénrajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
Repr. Pogány, 1938

20. kép. *Juhászlegények*

Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
Repr. Pogány, 1938

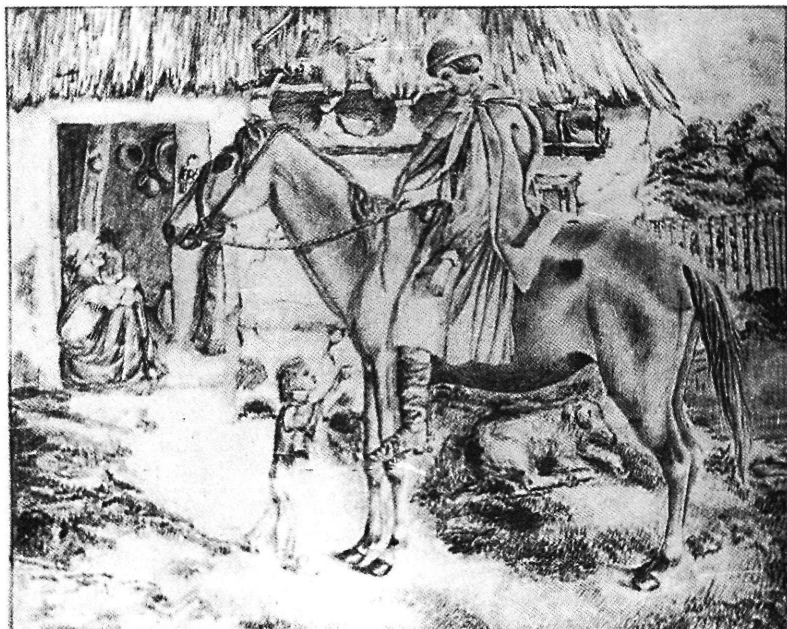
21. kép. *Lólegeltetés*

Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
Repr. Pogány, 1938

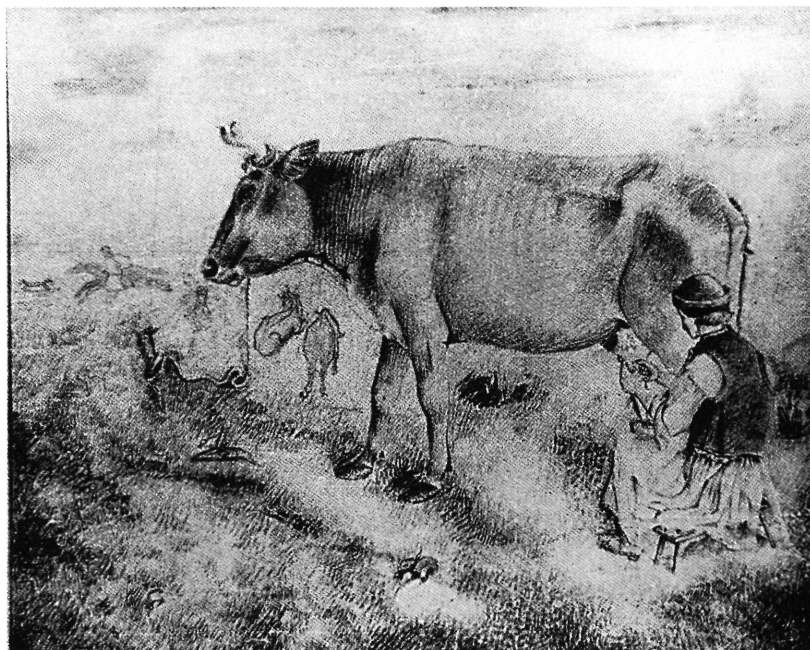

22. kép. *Mester uram felolvas*

Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
Repr. Pogány, 1938

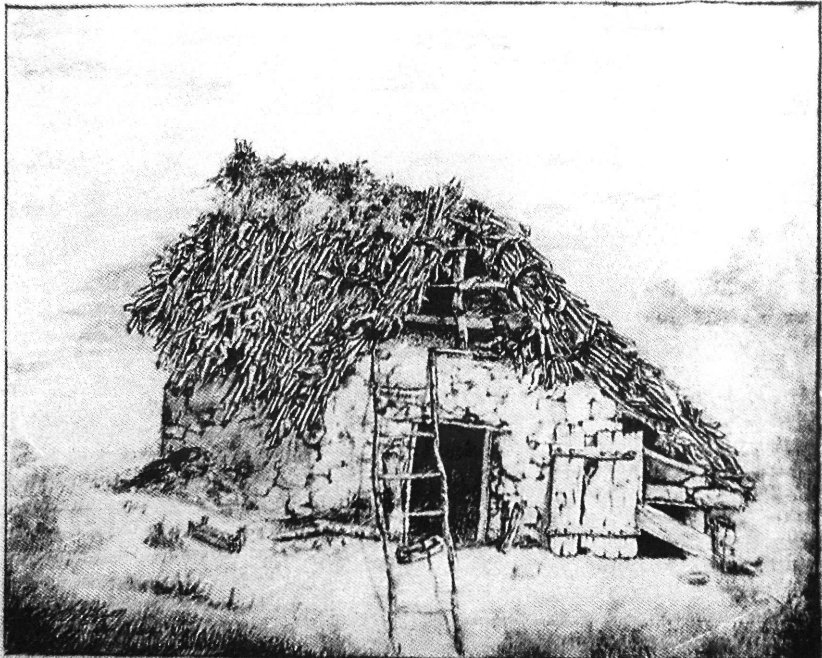
23. kép. *Szomjas szegénylegény*
Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria,
Budapest. Repr. Pogány, 1938

24. kép. *Tehénfejés*
Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria,
Budapest. Repr. Pogány, 1938

25. kép. *Szalonnapirítás*
Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria,
Budapest. Repr. Pogány, 1938

26. kép. *Reök bácsi kunyhója*
Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria,
Budapest. Repr. Pogány, 1938

27. kép. *Aradi gimnazista*

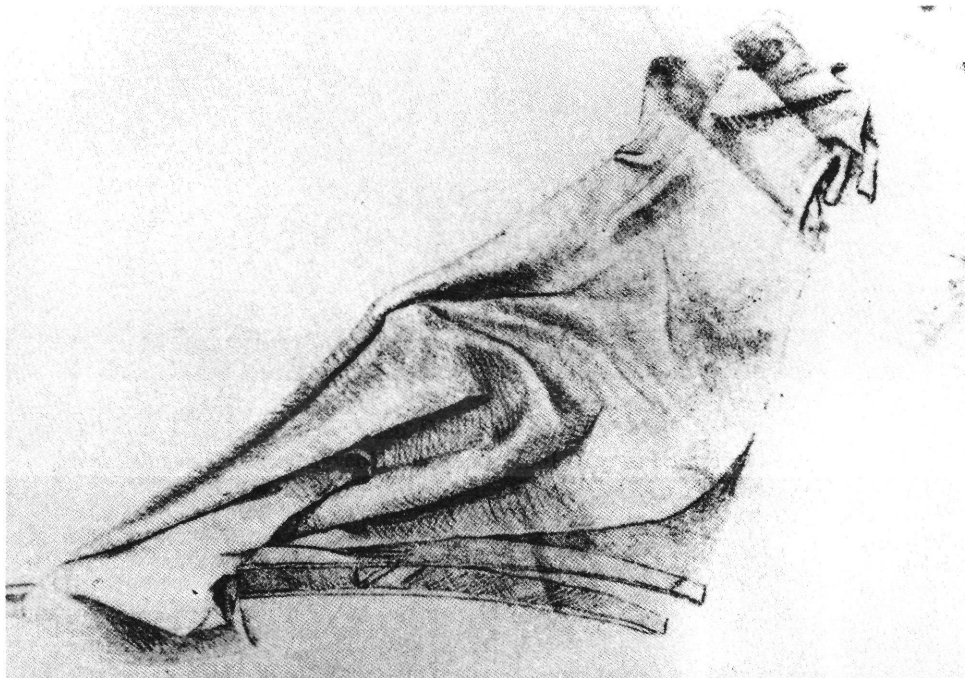
Munkácsy ceruzarajza. Arad, 1862. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest. Repr. Pogány, 1938

Érdeemes megfigyelní a rajzok témavilágának változását. Az első három kép után történelmi témájú rajzok következnek, valószínűleg könyvillusztrációk után készültek – ahogy Odry leírta –, majd a 8. rajztól népi tárgyú életképekkel találkozunk. Emlékezzünk Munkácsy szavaira: Elhatározza, nem csinál „szolgai másolatokat”, hanem eredeti képeket fog rajzolni. Témájuk rokon, s datálásuk (a 14. és 16. rajz dátuma!) a rajzok időrendiségére enged következtetni, de a 17. kép is júliusi témát ábrázol. Az *Aradi gimnazista* valószínűleg később készült, a két utolsó rajzot pedig Pogány ragasztotta az albumba, eredetileg nem tartozott a gyűjteménybe.

Az albumon kívül egyéb rajzairól, festményeiről is tudunk, amelyek Gyulán készültek.

Lerajzolta Reöknek Csete Mihály nevű hajdúját és annak családját. Egy-egy ovális képet festett a Strausz-házaspárról, a kaszinó vendéglőséről, ahol – állítólag – ebédelt egy időben. Gyulai Laci testvére, Szénásy József is őrzött néhány Munkácsy-képet. Egy 54×65 cm nagyságú festményt, a *Madonnát* hálából festette Kratochvill Józsefné Szénásy Évának (Gyulai Laci édesanyjának), „akinek házábanál második otthonra talált”. Ugyancsak a Szénásy család birtokában volt egy 23×46 cm-es krétarajz, melyet még Aradon rajzolt 1862-ben Szénásy Józsefnek. A szájhagyomány szerint lerajzolta azt a Dubányinét is (még lánykorában), akinek visszaemlékezését idéztük.

Ugyancsak a Dubányi családban maradt fenn a következő hagyomány. A két család összejárt, s egyik alkalommal Reökek voltak Dubányiéknál. A nők varrtak. Miska – mi mást csinálhatott volna – rajzolt. Özv. Dubányi Jánosné úgy emlékezett rá, hogy haragudtak Miskára, mert akadályozta őket a munkában. Egy alkalommal épp be akarták fejezni a varrást, s egy

28. kép. *Drapérianulmány*

Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
Repr. Pogány, 1938

anyagot akartak eltenni a heverőről, amikor Miska megszólalt: „*Tessék hagyni, olyan szép az esése!*” Azonnal le is rajzolta, s elkészült egy drapérianulmány. Az a különös, hogy az album rajzai között is szerepel egy drapérianulmány. Nem lehetetlen, hogy ennek a rajznak a születését őrizte meg a Dubányi családban megmaradt szájhagyomány.

ÚJRA ARADON – SZAMOSSY MELLETT

(1862)

Szamossy Gyuláról Aradra ment Zselénszky grófékhoz, „*azaz jobban mondva a gróf megengedte, hogy egy üres házba beköltözzék*” – írja Munkácsy. A lengyel származású gróf Arad megye egyik legjelesebb gazdája volt. Újaradon kívül – ahol Munkácsyék is laktak – öt másik falut is mondhatott magáénak, s uradalmát mintagazdasággá fejlesztette.

„*Az egész házban nem lakott senki, csak a kapus. Hely volt hát bőven, s ez volt a szerencsém. Szamossy írt és utána mentem. Nagy elégtétellel szemléltem most Arad városát, amelyet éppen két évvel ezelőtt hagytam el.*

➤*1862 kezdetén voltunk.* ↵³⁴ *Szamossy a második emeleten lakott, egy szobában és egy előszobában. A szoba volt a szalon, a műterem és a háló-helyiség és nem lehet*

³⁴ Régi fordítás: „1862 januárjában volt”.

ráfogni, hogy gazdagon volt berendezve. Szamossy mester festőállványokból ágyat épített. Ládákra és kofferekre rakta az állványokat, szalmzásákat dobott az építkezés tetejére s – ha nem tévedek – egy szőnyeget is, de ez aligha Smyrnából került ide. Csak éjszaka volt ágy ez az alkotás, nappal diványnak használták. Az asztal egyúttal a mosdó szerepét is betöltötte – ez volt a híres bútorzat. Egy hónapig az előszobában aludtam. Este a padlóra vettem meg a vackomat, reggel aztán felszedtem és összepakoltam. Nem akartam, hogy Szamossy takarítónőt fogadjon és gyönyörű rendben tartottam a lakást. És így is volt rendjén, mert Szamossy szerette a tisztaságot és a kényelmet, s mással úgysem tudtam volna neki meghálálni rengeteg figyelmét és jóindulatát.

Mert tényleg úgy volt. Szamossy igazán szeretett, s nemcsak festeni tanított, de nevelt is. Nagyon művelt ember volt, s szomorúan látta, hogy én mennyire tudatlan vagyok. Így aztán igyekezett fogyatékos képzettségemet kipótolni. Minden napra adott felleckét, s ha este otthon maradt: mesélni kezdett a történelemből és írásbeli dolgozataimat javítgatta. Egyszóval arra törekedett, hogy ha nem is nagyon, de olyan általános műveltségem legyen, amellyel bátran a világ szeme elé kerülhetek. Világi és művészi ismereteim gyarapítása közben teltek-múltak a napok. Az elsőtől azért foglalkoztam, mert tudtam, hogy szükséges, a másodikhoz pedig szívvel-lélekkel vonzódtam.

Találkoztam csabai barátaimmal is, akikkel már asztaloskoromban összejöttem. Ők gimnazisták voltak, de úgy láttam, hogy a társadalmi létrán már följük kerültem, s most már nem éreztem magam olyan rosszul a társaságukban. Mennyit szenvedtem titokban, a szívem legmélyén, amikor azt hittem, hogy utainknak el kell válni, mert én belefulladok a gyaluforgácsba, a porba, a piszokba, mialatt ők előre haladnak! Most már mindez elmúlt, s az aradi diákok maguk közé fogadtak, s közéjük kerültem, a baráti társaságba.

A diákok között én voltam az egyetlen festő. Nagyon vigyáztam hát magamra, mert azt akartam, hogy csupa jót tartsanak felőlem. Persze ez nem ment olyan könnyen, azért mégis nagyszerűen éreztem magam a társaságukban, hiszen már asztaloslegény-koromban úgy irigyeltem őket. A hosszú, téli estéken, négytől hétig minden áldott nap összejöjtünk valamelyikünk szobájában és ötten, hatan is dolgoztunk a három négyzetméternyi kamrában. Vidám és boldog esték voltak, s majd megfulladtunk a füsttengerben, mert barátaim már a felsőbb osztályokba jártak és sok rossz dohányt elcigaretáztak, elpipáztak.

Eleinte mindnyájan a dolgunkat végeztük és lassan, csendesen kezdődött a mulatság. Később aztán tornászni kezdtünk, ami nagy lármával járt. Én csak nagyon ritkán vettem részt a ramazuriban, mely a későbbi órákban már valóságos tombolássá fejlődött. De ne gondoljanak semmi rosszra! Csupa tréfából ugráltunk, játszadoztunk, hancuroztunk. Nem voltunk vásott gyerekek, csak éppen nagy gyerekek voltunk. Vacsoraidőben rendesen otthagytam barátaimat, akik mindig házigazdájuknál ettek, ahol a szobát bérelték. Én meg a kapushoz jártam, aki egy házban lakott velem.

A kapusék nagyon nagyon szerényen éltek. Az ebéd és a vacsora jóval kevesebb volt, mint abban a szomorú időben, amikor még a gyalupadnál tömtem magamba a szalonnát és a kenyeret, vagy a földre állított fazékban kotorásztam. Honnan jöttem és hová megyek? Nem lett volna szabad összehasonlításokat tennem, sajnos, mégis gyakran megtörtént. Régen kevesebbel is beértem, most már az is rosszul esett, hogy a kapusékkal egy asztalhoz kell leülni. Mégse jutott az eszembe egyetlen egyszer sem, hogy Reök bácsitól támogatást kérjek. Egyébként is az vigasztalt, hogy nemsokára majd annyit keresek, hogy a magam ura leszek, a saját asztalomnál. Előbb, vagy utóbb – gondoltam – egyre megy...

Ceruzavázlatokat, apró genre-képeket csináltam és kiállítottam mindet egy kirakatban, a város legforgalmasabb helyén. (A Bettelheim-könyvkereskedésben – Cz. I.) 3-4, sőt 8 forintjával adtam el darabját, úgy, hogy havonta 10–12 forintot kerestem. Szamossy nemsokára bejuttatott rajz-tanítónak egy családhoz, ahol az ellátás volt a

bérem. Nagyon boldog voltam és búcsút mondtam a kapuséknak, akik őszintén sajnáltak, mert a család minden tagját lefestettem. – Mégis otthagytam őket és elköltöztem két gyerektanítványom szüleihez.

Hirtelen nem is tudtam, hogy hogyan kezdjem el a tanítást? Mindjárt az első órán láttam, hogy már értenek is a rajzoláshoz. Egész jól lemásolták a mintalapokat, s a tanár úr jobban reszketett korrigálás közben, mint a növendékek. Mit mondjak nekik? Úgy éreztem, hogy nem sokkal tudok többet náluk, s ha folytonosan ezt mondogatom: „nagyon jó”, „kitűnő”, – akkor majd azt hiszik, hogy nem is tudom megítélni a munkájukat. Általában attól félttem, hogy egyszer csak rájönnek arra, hogy milyen keveset értek a rajzoláshoz és – felmondanak. Ez nagy csapás lett volna, mert már egész hozzászoktam a jó túrórésztéshez és a lencsefőzelékhez.

Azt hiszem, hogy kezdettől fogva túlbecsültek, és én nem is tudtam róla. Az órák alatt folyton unatkoztam, s szórakozásból én is elkezdtem rajzolgatni. Valahogy hát agyonütöttem az időt, közbe-közbe egy pillantást vetve a tanítványok rajzaira is. Apró alakokat és kis genre-jeleneteket frkálgattam, ami nagyon tetszett növendékeimnek. Így hát a túrórésztés egyelőre biztosítva volt! Sőt! Tekintélyem napról-napra növekedett. Nemsokára megengedtem tanítványaimnak, hogy természet után dolgozzanak és emlékezetből rajzoljanak le egyet-mást. Ezt a módszert egyetlen tanárnak se ajánlanám, nálam mégis bevált. Bizonyosságul az volt a legjobb jel, hogy az asztalnál kétszer is megkínáltak a tálból, én persze sohasem utasítottam vissza az ételt, mert akkoriban telhetetlen és nagy evő voltam.

Innen mindig Szamosshoz mentem, ahol szorgalmasan dolgoztam. Mialatt ő portrékat festett, én vázlatokat csináltam, amit kijavított. A tervezésben is gyakoroltam magam, s rajztudásom egyre javult. Akkor még azt hittem, hogy a festő csak kigondol valamit s rögtön neki is állhat a festésnek. Nem kell tanulmányoznia a nagy mesterek alkotásait, rájuk se szabad nézni, mert akkor a saját munkája nem lesz eredeti, csak közönséges szolgálai másolás. Közben azért a Szamosy életmagságú portréit is lemásoltam. Egy órát naponta az anatómiának szenteltem. Gipszöntvényekről tanultam ezt a tudományt, amelyeket aztán fejből lemásoltam. Egyébként úgy dolgoztam, ahogy jött. Reggel a vásártérre mentem, ahol vázlatokat csináltam a természet után. És máskor is, mindig, ha olyan mozgást, vonalat, vagy erőt akartam rajzaimba belevinni, amit képzeletből nem találtam meg: rohantam az utcára, hogy megkeressem. Azt hittem, hogy ha modell után dolgozom, akkor nem vagyok igazi művész. Legfeljebb akkor vettem igénybe modellt, ha valamilyen tanulmányt csináltam, amelyhez be kellett állítani egy-két alakot a háttérbe.

Szamosy engedte, hogy úgy dolgozzam, ahogy akarok. Valószínűleg nehezebbre is esett volna, ha az akadémia módszerével kellett volna oktatnia. Nem is akart sokáig magánál tartani, tudta jól, hogy ide-oda vándorlása közben nem lesz ideje, hogy velem is törődjék, csak a legelső alapismeretekre akart megtanítani, hogy aztán komolyan tovább fejlődhessek. En pedig boldogan éltem, s nem sokat törődtem azzal, hogy mi lesz velem ezután?

Az éjszaka csöndjében néha mégis elfogott a nyugtalanság. Hátha nem sikerül? Ki tudja, nem tévedtem-e rossz útra, amelyről vissza kell térni a gyalupadhoz? Rémekeket látam: újra ott voltam a műhelyben, s körülöttem álltak a gúnyolódó legények, akik csúfondárosan kacagtak. Ilyen és ehhez hasonló rossz álmaim voltak, nem hagytak nyugodni, s egy-egy átvégződött éjszaka után a nappal is elveszett a komoly munka számára.

Nem is tudom, hogy közben mennyi idő telt el. Csak tervezgettem és sok portré festettem. Rendesen szabók jöttek hozzám megrendelésekkel. Egy télikabátért lefestettem apát, anyát, gyermekestől. Egy nadrágért másik szabócsaládot festettem le. Ilyen módon lassankint szépen felöltözököttem, még csak a cipő hiányzott. De susztermodell sehogy sem akadt, bármennyire is kerestem az egész városban.

Közben a könyvkereskedésben kiállítottam apró képeimet, s lassankint felém terelődött a közönség figyelme. Nemcsak az az öröm ért, hogy megvásárolták a rajzokat, hanem az a meglepetés is, hogy egy ismeretlen társaság minden tagja egy forint segélyt ajánlott fel tanulmányaim folytatására havonta. Azt akarták, hogy a fővárosba utazzam és iratkozzam be az akadémiára. Képzeltetik örömeimet! Rögtön elutazhattam volna, de olyan hirtelen jött a meglepetés, s annyira lekötve éreztem magam Szamosssy mellett, hogy nem tudtam magam egy-kettőre rászánni az elmenetelre. Továbbra is Aradon maradtam és kuporgattam a pénzt, hogy legyen későbbre is. Egész keresetemet félrerakhattam, mert lakásom és teljes ellátásom volt az óraadásért.

Milyen igazam volt, hogy nem dobáltam könnyelműen a pénzt! Alig >három<³⁵ hónap múlva már hiányzott négy-öt forint a könyvkereskedőnél letett szokásos havi tizenöt forintból. Majd hat, sőt nyolc forint hiányzott... Nemsokára már nem is volt érdekes a boltba menni, úgy lefogyott a havi segély-összeg. Különben pedig sohasem tudtam meg, hogy kik az adakozók és miért gondolták meg a dolgot? Talán, mert látták, hogy úgysem megyek el a városból? Ki tudja? Nem is volt olyan fontos, hiszen nagyon boldog voltam, hogy ott maradhattam..."

Nyolc-kilenc hónapot töltöttek Aradon, amikor Szamosssy meghívót kapott régi barátjától, Ormós Zsigmondtól Buziásra. Ez a Temes megyei fürdőhely messze van ugyan Aradtól, még inkább Békés megyétől, csupán azért említtem meg, mert Ormósnak gyulai kapcsolatai voltak: testvére, Ormós János Gyulán élt, s a Buziáson töltött egy hónap jelentősen hozzájárult Munkácsy művészi fejlődéséhez. De beszéljen erről inkább Munkácsy:

„Tizenöt, tizenhat hónapja voltam már Szamosssynál, mikor őt Ormos barátja, aki műpártoló, esztetikus és író volt egy személyben, meghívta magához látogatóba. Ormos is Gyulán élt, akkor én még nagybátyámnál voltam, s néhányszor látott Szamosssynál. Sőt azt is tudta, hogy azóta sem váltam el tőle. Meghívott hát engem is... Összepakoltunk s elutaztunk egy kies kis fürdőhelyre: Buziásra, ahol nagyon kellemes heteket töltöttem.

Külön kis házikóban laktam, egészen egyedül, úgy, hogy azt csináltam, ami tetszett. Éppen csak étkezésnél találkoztam derék, szíves házigazdámval. Élvezettel hallgattam, mikor Szamosssyval a művészetéről beszélgettek. Ormos nőilen ember volt és magánosan éldegélt. Legszívesebben a régi, nagy mesterekről beszélgetett, annál is inkább, mert sok, értékes képe volt, amelyet ők festettek. Tudták, hogy minden egyes képet milyen szemmel kell nézni, s a festés technikájáról vitatkoztak. Nekem mindez újság volt, de tanulságos, hasznos újság. Ormos könyvet is írt a velencei képzőművészetéről és sokáig élt ott, hogy tanulmányokat gyűjtsön. Ott ismerkedett meg Szamosssyval is, s ott kezdődött a barátságuk.

Mesélgettek a híres olasz remekekről, s megmutatták a legnevezetesebb alkotások rézmetszeteit. Így ismerkedtem meg a nagy mesterekkel, s azóta sem ismerem őket másképp, pedig Velencében is, Rómában is jártam, mielőtt Párizsba jöttem...

Nagyon jól éreztem magam ebben az áldásos környezetben. Végre szabadon lélegzettem. A nap legnagyobb részét kint töltöttem, s azt rajzoltam le, ami kezem ügyébe esett...

Hat hétig vagy két hónapig tartott ez a boldog élet, aztán folytattuk a vándorlást."

Szamosssy Karácsonyi grófék hívták meg Buziás közelébe egy kis faluba, Beodrára. Munkácsynak Szamosssy mellett volt a szobája, de étkezésnél a lakájok közt, az asztal végén kellett helyet foglalnia, s ezt annyira zokon vette, hogy kiköltözött a kastélyból a helybeli mézszárosékhoz. Nappal Szamosssyval volt, de kosztra és kvartélyra a mézszároséknál maradt.

³⁵ Régi fordítás: „egy-két”.

„Már rég elutaztam volna a faluból, csak nem tudtam otthagyni drága mesteremet. De meg volt írva a sors könyvében, hogy mégis el kell válnom Szamossytól, s vissza kell térnem Reök bácsihoz, ahonnan újra útra indulok. Már ideje volt. Legfőbb szükség volt rá, hogy lássak és tapasztaljak. Ormos társaságában teljesen kinyílt a szemem, s éreztem, hogy az akadémián van a helyem.”

A „sors könyvéről”, amely Munkácsyt visszavezeti nagybátyjához, Szamossy önéletrajza veti le a fátylat: „... midőn Karácsonyi Guidó gróf által hosszabb időt igénylő munkák elkészítésével biztatván meg, Miskát nagybátyjához küldöttem azon utasítással, hogy folyton természet utáni rajzolással foglalkozva, várja be az időt, midőn megbízatásom teljesítése után együtt Párizsba fogunk utazni”. Egyszóval Párizsba készültek. (Az említett munka azonban három évig tartott Karácsonyi grófnél Beodrán és Budán, így kettőjük sorsa másképp alakult.)

Így érthetjük meg, miért „kísérte” Szamossyt Aradig:

„Szamossyt egészen Aradig kísértem. Ott aztán festéket vásároltam, s elhatároztam, hogy mihelyst nagybátyámhoz érek, hozzákezek a komoly festéshez. Elbúcsúztam a derék Szamossytól. Nagyon érzékeny volt a búcsú. Hiszen még most is és örökké hálás vagyok neki azért a sok jóért, amelyben részesített. Az élet hívott, s nem tudtam ellentállani. Meg kell kezdenem a munkát – gondoltam – nem is fontos, hogy mi lesz a vége... Milyen rövidnek tűnt fel ez az idő!... Éppen tizenhét hónapja, hogy Szamossy tanítványának fogadtam...”

Közel negyedszázad múlva, 1885-ben, Ormós Zsigmond kérésére írt önéletrajzában Szamossy Elek – akkor már nyugdíjban lévő nagyváradi rajztanár – így emlékezik meg Munkácsy felfedezéséről:

„Velencéből négy évi ott tartózkodásom után visszatérve, előbb Bécsbe, később Harucker és Wenckheim családok történelmi arcképeinek festésével foglalkozva a békés-gyulai várkastélyban töltöttem tíz hónapot. Itt ismertem fel az asztalostanonc Lieb Miskában ama ritka művészi tehetséget, mely megnyerő magaviselettel párosulva, annyira megnyerte rokonszenvedtem, hogy az árva fiút magam mellé vettem, nevelő nagybátyja ellenzése dacára rábeszéltem, hogy festőművészi pályára lépjen. A gyors fejlődés az ellenkező nézetű nagybátyját engedékenységre bírván, Miskát gondjaimra bízta, s munkám végeztével Gyuláról távozva, őt mint kedvelt, reményteljes tanítványomat vittem Aradra, innen Zselénszky gróf meghívása folytán Újaradra, később Buziásra, hol Méltóságod vendégszerető házában töltöttem egy hónapot Miskával, ki az oláh népből több sikerült alakot, s néhány arcképet rajzolt. Buziásról Beodrára, a vidéki Maecénások egyikétől a másikkhoz, mindenütt hónapokat töltve családi arcképek festésével. Ezen idő alatt Miska vezetésem mellett, folyvást természet után rajzolt apróbb jeleneteket a népéletből, s rajzait csekély összegekért ugyan, de mindig értékesítve, zsebpénzre is szert tett.”

Ezután következett a már említett Karácsonyi gróf meghívása, amely elválasztotta Miskától. Vállalja Miska eltartását, s igyekszik minden tudását átadni a „festőinasnak”. Nem mindennapi önzetlenség!

Az utókor mindezt azzal hálálta meg, hogy mint Munkácsy felfedezőjét, tehetségének megmentőjét, Szamossy nevét beírta a magyar művészettörténet ismert művészei közé.

*

Itthon is nagyot változott a világ. A nemzet és a Habsburg-ház első kiegyezési kísérlete eredménytelennek bizonyult. Az országgyűlést feloszlatták, a megyerendszer megszűnt, visszaállt az abszolutizmus. Reök is távozott Gyuláról. 1861 októberében azonban nem Gerendáson, hanem Pesten találjuk. A belvárosban az Aranykéz utca 3. számú házban laknak, innen keresztelteti második gyermekét, Ilonát.

Ha Reökék valóban Pesten maradnak egy ideig, Miska pedig csak 1862 januárjában távozik Gyuláról, igaz lehet az a gyulai hagyomány, hogy Reökék távozása után Miska Strausz

vendéglősnél ebédelt egy ideig. Így készülhetett két ovális képe a Strausz házaspárról, a kaszinó vendéglőséről.

Reök nyilván hamarosan visszatér Gerendásra, ahol tovább gazdálkodik, de közben mint Csaba első közjegyzője hivatali teendőket lát el. Zsilinszky szerint 1859-től közjegyző. Mi csak azt tudjuk bizonyítani, hogy az 1861. szeptember 18-án kelt megyeszéki végzés alapján biztosítékot tesz le, s ezt 1867 áprilisában feloldják hivatala megszűnésekor.

De térjünk vissza 1862-höz!

Munkácsy önéletrajzát olvasva az a véleményünk alakul ki, Reök ismét lemondott arról, hogy unokaöccséről bármiképpen is gondoskodják. Amikor Miska eldöntötte, hogy festő akar lenni, nagybátyja kétkedve fogadta a pályaválasztás értelmét, és ismét kijelentette, hogy nem áll módjában segíteni. Munkácsy ezután nem is beszél a nagybátyjával való kapcsolatáról, s csak akkor említi ismét, amikor Szamossytól elválva Gerendásra jön, hogy némileg összeszedje magát a pesti tanulmányokhoz.

Pedig Reök nagyon is tudta, mire vállalkozott Miska, és „akadékoskodása” onnan eredt, hogy sem kitarásában, sem anyagi erejében nem bízott. Hogy mennyire átérezte Szamossy tétének mély humanizmusát, az Reöknek ebben az időben Szamossyhoz írt leveléből nyilvánvalóvá válik. A levél azt is bizonyítja, hogy Reök és Munkácsy kapcsolata nem szakadt meg, nem akart kitagadott gyermeket csinálni Miskából, és ha ritkán is, de ebben az időben is találkoztak:

„Tisztelt Szamossy úr!

Nem veszi kegyed rossz néven, ha Miskát családi összejövetelünk (alkalmából – Cz. I.) hazakívántam. Ő annyi hálával nyilatkozott kegyedről, hogy kegyed iránt új és új kötelezettséget nem éreznem nem lehet, bár módom volna egykor a nemes tettet, hasonló módon viszonzozhatni, noha tudom, hogy amit tesz, cselekszik, azt ön nemes keble sugallatából, önzetlenül teszi. Legmelegebb óhajtásom, hogy kegyed, szép de – napjainkban – nehéz pályáján elérje a célt, mely után hivatásteljes lelke sóvárog s melyet az anyagi ember igényelhet.

Említettem Miskának, hogy gr. Apponyi itt a gerendási pusztán kápolnát épített, ő azonnal felfogta, hogy abba legalább oltárképre lesz szükség s hogy minő jó volna, ha annak alkotásával kegyed bízhatnék meg. És én nem késtem a grófnak e tárgyban írni s nem késtem, hogy ha már nem intézkedett, kérésemet meghallgatandja. Mihelyt választát veszem, kegyed azonnal értesíteni fogom.

Addig is Isten áldja meg kegyedet, legyen meggyőződve, miképp meleg hálával van eltelve

tisztelő szolgája

Gerendási puszta június 20. 862.

REÖK ISTVÁN”

Tehát Miska 1862 pünkösdjén rész vett a Reökök szokásos családi összejövetelén nagybátyja külön kérésére. Különös hangulat árad ebből a levélből. Írója legalább olyan szimpatikus, mint az *Emlékeim* asztalosinasa. S az *Emlékeim*ben mégis mindig feszültség érezhető kettejük viszonyában.

A családi összejövetelt egy évtized múlva is felidézi Reök. Ismét hazakészül Mezőkeresztesre, akkor írja Munkácsynak: „... jól emlékezel, mikor Gerendásról szintén oda utaztunk, mily jól éreztük magunkat, mily jól mulattunk”.

Miska tehát családtag maradt a Reök családban. Ez a kapcsolat egyre erősödik, ahogy Munkácsy felnő, és előrehalad a festészetben, mintegy bebizonyítva, hogy nagybátyja tévedett Miska tehetségének megítélésében. Reök pedig annál értelmesebb, mintsem ne tudná felfogni, mire vállalkozott unokaöccse.

Tulajdonképpen ettől kezdve már támogatja Munkácsyt előrehaladásában. Kétkelkedik még kissé, de aztán egyre tudatosabban igyekszik irányítani tehetséges unokaöccse tanulmányait. Eddig lelkiismeretes, mesterségbeli tudással rendelkező asztalost kívánt faragni belőle, most a magyarságnak egy új tehetségét véli felfedezni benne, akinek egyetlen kötelessége van: tudását

a legnagyobb tökéletességre vinni, s majdan a haza szolgálatába állítani. Reök magatartásának ez a fordulata 1862–63-ban következett be. Fokozottan alakul ki ez az új magatartás, de már ott érezzük kezdetét, amikor Munkácsy mint Szamossy reményteljes tanítványa mesterétől elbúcsúzza először tér haza a gerendási tanyára.

ELŐSZÖR GERENDÁSON

(1862. ősz–1863. május)

Gerendás! Jó néhányszor említettük már ezt az isten háta mögötti pusztát, ahová jó félnapig gyakorlatilag végeleáthatatlan búzatáblák mellett a mesterétől megszökött Miska, s ahonnan Reök is csak egyszer egy héten, vasárnaponként jár be Békéscsabára.

Ezután még gyakrabban találkozunk Gerendással, mert Munkácsy több alkalommal is hosszabb időt tölt Reök bácsi tanyáján, s több fiatalkori festménye készül itt.

Illő tehát, hogy közelebbről is megismerjük!

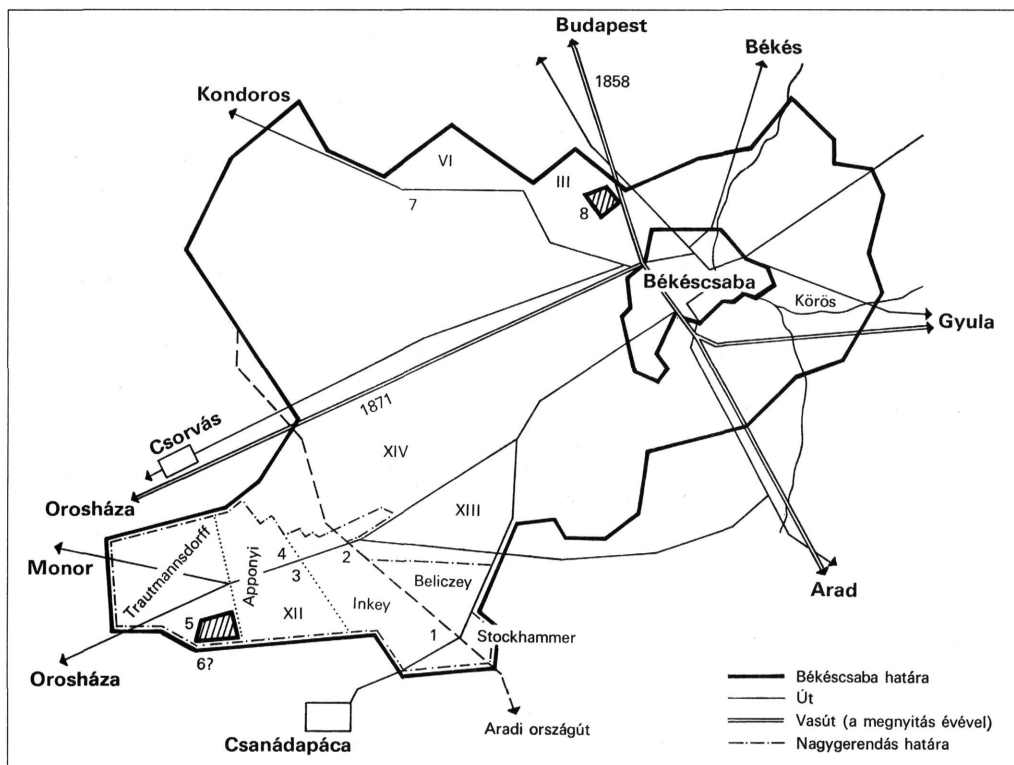
Az orosházi úton, Csabától két mérföldnyire – tizenöt kilométer – van a puszták központja. Amikor 1845-ben – az országgyűlés által megszavazott önkéntes örökváltás lehetőségeit kihasználva – Csaba megváltotta magát a földesúri szolgáltatások alól, ez a terület – több más pusztával együtt – földesúri birtok maradt. Köztük a leghatalmasabb gróf Apponyi Györgyé. (A nagy hatalmú úr néhány évvel előbb még Kossuth legádázabb ellenfele, a Konzervatív Párt vezetője, Bécs kiszolgálója volt.) Túl rajta, Orosháza felé, a Csabától legtávolabb eső részen a Trautmannsdorff-birtok terült el, a csorvási puszták, Orosháza és Apáca (ma Csanádapáca) szögletében.

A Trautmannsdorff-birtokon bérletgazdálkodás folyt. 12 rátára osztották a 3500 kisholdas birtokot: 4-4 darab 374, 230 és 255 holdas rátára. A birtokot az orosházi út elágazása osztotta három részre, melyek mindegyikét négy-négy egyenlő részre osztva kapjuk meg a 12 rátát. Köztük a legdélebbre fekvő, a tizenkettedik található Reök István csabai lakos bérletében „*gr. Apponyi [birtoka] és Kis-Apáca mellett*” – olvashatjuk a bérleti szerződésben. 255 kishold. Ennyi bérletéről tudunk már 1852-ben is, nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy egész gerendási idejében ezen a parcellán gazdálkodott. (Talán Steinertől vett át egy rátát, aki az 1850-es évek elején ugyancsak a déli részen bérelt 780 holdat, csárdája is ott volt Apáca mellett.)

Az egész Trautmannsdorff-birtok szántó volt, „kizárólag termelési használatra” bérelhetők, de a föld termőerejének megóvása érdekében egyharmadát kapásnövényvel volt köteles művelni a bérlő. Abban az időben a fő kapásnövény a dohány volt itt. Tudunk Reök dohánykertészeiről, sőt néhányan a nevét is ismerjük. (Nem egy közülük Munkácsy modellje lesz hamarosan.) A birtok bérleti díja holdanként 6 forint 30 krajcár, így Reök bérletének évi díja 1606 forint 50 krajcár volt, melyet két egyenlő részletben volt köteles fizetni a grófnő orosházi prefek-tusi hivatalában. A bérleti díj biztosítésként lekötötte minden ingó és ingatlan vagyonát, különösen pedig a bérbe vett területen levő épületeit. Mert a tanya az övé volt. A szerződés nem tiltotta ugyanis az épületek emelését, de azokért a bérlő kárpótlást nem várhatott.

A tanyák nagyon megsaporodtak ebben az időben Csaba határában. Az 1830-as években még hatalmas legelő volt ez a terület Csabától Orosházáig és Szarvasig. Most, elsősorban a város alatti apró parcellákon, gomba módra szaporodnak a kis szalmatetős épületek. A legelő eltűnik, s különösen a krími háború idején, az 1850-es években egyre-másra törik fel a hamarosan gazdagon termő földet.

Más a helyzet az Apponyi-birtokon. Itt gazdatisztek irányítják a gazdálkodást, s épp ebben az időben modernizálják a birtokot. 1858–1862 között kiépül a nagy majorság: gazdatiszti házak, cselédlakások, gazdasági épületek sorakoznak a birtok központjában. Egész kis település alakul ki a major körül, s a néhány tucat cseléd helyett kis falut talál már itt a hazatérő Munkácsy.

29. kép. **Reök István birtokai Békéscsaba határában**

Térképábrázolás

1. Beliczey-csárda. 2. Inkey-csárda. 3. Kisgerendási csárda. 4. Gerendási major. 5. Reök bérlete 1852–1867 között. 6. Steiner-csárda. 7. Szentmiklósi csárda. 8. Reök birtoka 1867 után Kismegyeren. III. Kismegyer. VI. Szentmiklós. XII. Nagygerendás. XIII. Gerendási legelő. XIV. Gerendási telek. (III–XIV. Határrésznevek.)

Így érkezett 1862 őszén Gerendásra, Reök bácsi tanyájára.

„Hozzámentem és biztosítottam (szó szerint: azzal a biztos bizonyítékkal), hogy új foglalkozásomból meg tudok élni. Mióta Szamosssynál voltam, nem kértem segítséget senkitől, ³⁶ – sőt húsz forint készpénzt hoztam haza! De ez a pénz nem volt elég, hogy útra keljek, pedig engem már Pestre hajtottak vágyaim. Nem akartam a kis tőkét felélni, s elhatároztam, hogy keresni fogok. Képeket festek és eladom. Gondosan megtettem az előkészületeket. Sajnos, csak a legszükségesebb festékeket tudtam megvásárolni, s az ecseteket magam készítettem. Úgy, ahogy Szamosstól láttam, aki még a vásznat is maga szötte. Asztalostudományomnak mindenesetre nagy hasznát vettem, mikor a léckereteket csináltam. És rögtön hozzáálltam az első képhez. Fiatal leányt festettem, aki

³⁶ Régi fordítás: „Hozzámentem és bejelentettem neki, hogy legyen egész nyugodt, új foglalkozásomból meg tudok élni. Mióta Szamosssynál voltam, egy krajcárral sem támogatott a családom.” (Amint láthatjuk a fenti új fordításból, Munkácsy nem említi a családját – általánosságban nem kért senkitől sem pénzt: „je n' avais demandé de secours à personne”. Ezt a szokását később is megtartotta. Ha mégis megszorult, zálogba hagyott valamilyen értéket.)

a szobában ül, kissé oldalt hajolva, mintha várna valakire. Hogy milyen nagy volt a kép? Természetes nagyság, ha szabad megjegyznem. ! Egy kis lámpa segítségével az esti hangulatot is sikerült odavarázsolnom.

Végre! Végre! Hittel és rendkívüli lelkesedéssel dolgoztam. Az ecset lett a legjobb barátom. S mindezt mégis csak Szamosy tanításainak köszönhetem. Ő mondta mindig, hogy a képet először alá kell festeni, teljesen készre, azután könnyű ecsetvonásokkal újra végig kell menni rajta. Azt állította, hogy a nagy mesterek mind így dolgoztak!... Talán igaza volt, egy-kettő biztosan így csinálta... Nos hát – gondoltam magamban – a kép aláfestését éppen úgy kell csinálnom, mintha ceruzával, vagy szénrel dolgoznék. Először nem szabad törődni a színekkel! Mihelyst megvan az alap, a többi már jön magától...”

Ezek voltak az utolsó sorok, amelyekkel önéletrajzának eseményeit befejezte. Lezárultak a hányattatás évei, következnek a tanulmányok a kor festőiskoláiban. S néhány év múlva a világhírnév, a *Siralomház* megfestésével.

Ehhez az úthoz készült most Gerendáson. Festett, hogy pénzt szerezzen, önállósulhasson. Az említett fiatal lányról készült képe elveszett. Megmaradt viszont egy másik képéről, a *Levél-olvasásról* készült fénykép: szegényes szobabelsőben olvassa fel a falu nótáriusa a menyecskének az uratól jött levelet. Ime az első kép, amely Gerendáson született! S az elsőt jó néhány követi még.

Szamosy korainak tartja Munkácsy vállalkozását, és megfeddi nagy tervei miatt. Munkácsy 1863. március 12-én írt levelében megnyugtatja mesterét, és meghatódva mond neki köszönetet gondoskodásáért:

„Kifejezhetetlenül megindultam azon édes tapasztalástól, hogy Tisztelt Mesterem, reám, atyai gondoskodását a távolból is kiterjeszti, s azon szokatlan részvétet, melynek alapját nem is tudom hol keresni máshol, mint tisztelt Szamosy úr önzetlen emberbaráti emelkedett jellemében; s a művészet iránti nemes áldozatkészségében. Nem teszek hiú fogadalmakat – ám tapasztalja jó Mesterem, hogy kegyes tetteit nem pazarolja hálátlanra.

Mennyire becsesek nekem Tisztelt Szamosy úr mesteri oktatásai, azt most van alkalmam leginkább tapasztalni, midőn pályámon vezér nélkül tapogatózkodom.”

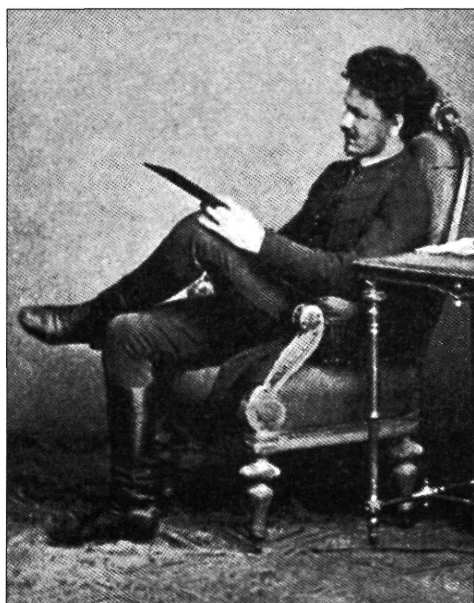
Gerendási munkásságát idézik még vázlatkönyvének más darabjai, így a *Levélolvasáshoz* készült tanulmányok: *Nő gyermekkel*, *Öreg paraszt*, egy apró rajz Reök bácsiról (*Reök bácsi gyertyával*), valamint a *Regélő honvédhez* készült tanulmányok gerendási eredete is nagyon valószínű: *Pipázó férfi* és a kép kompozíciós vázlata.

A festés mellett kellemesen telnek szabad napjai is: vadászik, udvarol, ahogy kedve tartja. Függetlensége, 19 éve feljogosítja erre. Környezete később néhány apró történetet jegyzett fel gerendási életéről. Bár ezek a történetek nem tartoznak a Pestre törekvő Munkácsy tudatos készülődéséhez, gerendási mindennapjait közelebb hozzák az olvasóhoz.

Az alábbi történetet Zsilinszky kérésére Vidovszky János jegyezte fel a szemtanú, Sohár Kálmán elbeszélése alapján:

„1862–3-ban Reök Gerendáson árendált Sohártól nem messze, az időben Miska nála tartózkodott, s mint szomszédhoz gyakran ájtárt Sohárhoz (notabene Sohárnál egy csinos unokahúga volt látogatáson, aki tetszett Miskának), néha 3-4 napot is ott töltött. Sohár egy kordét... bocsátott rendelkezésére 1 lóval, melyen leginkább Csorváásra szokott átrándulni, cigányokat festeni s rendszerint egy-egy megrajzolt cigány életképpel tért vissza.

Egyízben vacsora után jutott eszébe 11 órakor, hogy haza kell mennie, mert korán reggel Pista bácsinak szüksége van reá. Meg is indult gyalog, magával vivén Sohár tötletlen puskáját. Amint a majorból kiérve az országúton haladott, észrevette, hogy az árokparton egy kocsi áll, s a homály dacára is kivehette, hogy ember nincs rajta – gazdájának tehát az urasági földön kellett lennie. Óvatosan oda közeledett, és látta, hogy két... ember kaszálja az urasági herét, mellyel már félig meg volt rakva.

30. kép. **Munkácsy 1863-ban**

Eredeti fénykép.

Repr. Malonyai, 1897

31. kép. **Levélolvadás**

Munkácsy olajfestménye.

Gerendás, 1863. Ismeretlen helyen

Miska felugorva az árokpartra harsányan rájuk rivallt: Mit csinálnak? A két nagy ember úgy megijedt, hogy a kasza kiesett kezükből, de mikor meglátták, hogy egy fiatal gyerekekkel van dolguk, vérszemet kaptak, és durván azt felelték: Mi köze hozzá! (Az egyik régebben az uradalomnál szolgált elcsapott cseléd volt.) Miska keményen rájuk parancsolt, hogy most a lopott herével be kell a majorba menni, ő majd bekíséri, s midőn ezek a kocsihoz szaladva fel akartak ugrani, azzal fenyegetvén Miskát, hogy 'Ne okoskodjék az úr, mert rosszul jár', Miska felkapta a töltetlen dupla fegyvert s ezen szavakkal, 'Mindkettőtöknek jut a puskából egy golyó, ha mozdulni mertek', teljesen képtelenné tette őket az ellenszegülésre, megadták magukat. Miska nem engedte őket a kocsira ülni (nehogy elvágassanak), hanem rájuk parancsolt, hogy gyalog a két lovat vezessék a majorba – ő pedig a kocsi után lépdelt, lövésre készen tartva az üres fegyvert. Csakugyan be is érték 1 órára a kasznárlak elé. Sohárék már lefeküdtek, de a nagy lármára, kutyaugatásra Kálmán felébredve kijött és Miska egész ünnepélyességgel átadta neki a here-tolvajokat; azzal, mint aki dolgát jól végezte, a marasztalás dacára visszafordult, hogy hazamenjen, mert reggel Pista bácsinak okvetlen szüksége van rá.

Ugyanezzel a puskával egyszer megjárta Miska – majd nem megölte őt – akkor persze meg volt töltve, mégpedig öreg söréttel, mert tűzokat szeretett volna löni.

A fegyvert vállára akasztva és annak tartószíját fogva éppen indulóban volt, mikor az előbb említett unokahúga a szobába lépett. Miska gavalléros pozícióba vágta magát, a köszönés alatt bal kezét a szíjon lerántva a felhúzott puskakakasát érintette meg és a könnyen járó, kilőtt fegyver elsült, az egész töltés Miska fejétől pár hüvelyknyire ment föl és a plafonra fűrődött. Aztán le is mondott a tűzok vadászatról."

A következő történet ugyanezt a témát ismétli, de mégis megérdemli, hogy megmentsük a feledéstől:

„... a szomszéd majorban Sohár Kálmánnak szép nővére(?) volt, akivel Miska szeretett tréfálgatni. Kiváló öröme volt, ha megijeszthette. Véletlenül meglátja a falon függő pisztolyt – leveszi és az ajtón bejövő leánynak tartja e szavakkal: Vigyázzon, lelövöm. A leány visszahökken, a pisztoly, Miskának nagy rémületére, elsült – de szerencsére nem talált. Csak azután

méregette tétének lehető következményeit, mikor első rémületéből magához tért és a jelenvoltak által megdorgáltatott.”

Úgy látszik, kevés szerencséje volt a puskákkal. Kár, hogy az utókor nem a festegető Munkácsyról jegyzett fel emlékeket!

De hogy a vadászgató Miska valóban gyakori jelenség lehetett a gerendási pusztán, szólaltassuk meg őt magát! Jó néhány évvel később egy alkalommal Andrassy gróf vendégeként vadászaton vett részt, ekkor mondta a következőket: *„Isten tudja, mikor járt puska a kezemben. De ha járt is valaha, Gerendáson, Pista bátyám majorjában, legföljebb verebekre durrogattam. Hanem azért mulattatott a dolog.”*

Elérkezett a búcsúzás ideje. A Gerendáson festett képekkel, vázlatokkal s talán némileg megszaporodott pénzzel távozott nagybátyjától.

1863 májusa volt.

*

Reök aligha segítette és segíthette. 1863 rendkívül aszályos évnek indult, tönkremenéssel fenyegette a gazdákat. (Az év folyamán jelentős ínséggabona kiosztását kellett kérni a kormánytól.) Leveleket ír azonban befolyásos ismerősökhöz, rokonokhoz, támogatást kérve Pestre kerülő unokaöccse számára.

Pesten Munkácsy először Harsányi Pált, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat titkárát kereste fel. Nyilván Reök bácsi tanácsára kezdte ott a kísérletezést. Harsányi, aki közeli ismerőse volt Reöknek és a Reök családnak, így emlékezett vissza az első találkozásra:

„... 1863-ik évi nyár elején egy fiatal ember keresett föl a gerendási pusztáról, régi jó ismerősömtől, Reök Istvántól levelet hozván nekem, melyben az őtet, mint elhalt nővére vagyon-talan árváját, pártolásomba ajánlaná, hogy állásomnál fogva a Képzőművészeti Társulat gyá-molítását eszközöljem ki javára, ha ugyan érdemes, ő nem tudván megítélni, vajjon a hajlam és a szorgalom, melyet kevés tanulás után is tapasztal nála, valódi tehetséget is tanúsít-e.

Ezen ifjú Munkácsy Mihály volt.

Én az alakjára nézve is rokonszenvet ébresztő ifjút annál szívélyesebben fogadtam, mivel néhai édesanyját, sőt nagyanyját is jól ismertem...”

Reöknek ebben az időben Munkácsy támogatását kérő levelei közül megmaradt egy, amelyet unokahúgához, Hunfalvy Pálné, Röck Karolinához küldött. Férje tudós nyelvész, etnográfus, ebben az időben az Akadémia könyvtárosa; apja, Röck István ekkor már elismert gyáriparos Pesten. A levél első része tartalmában nagyon hasonlít ahhoz a levélhez, amelyet Harsányi emlékezetből idézett:

„Édes Linim!

Nem tudom, levelem Pesten talál-e. Pedig kéréssel fordulok hozzád, szegény Czili árvája, Lieb Miska érdekében. Ő Pesten üti fel sátorfáját magát a festészetben képezendő. A fiú szorgalmas és jó erkölcsű, talán válik belőle valami, de Pesten csak úgy lesz maradása, ha eleinte pártfogásra talál, mert nekem nincs módomban, hogy őt mindennel ellássam. Miből álljon rokoni pártfogásokat, meg nem határozhatom, segítsétek őt azzal, ami terhetekre nem esik. Irok, folyamodom mindenfelé, s remélem, itt vagy ott kérésem sikere el nem marad.”

Reök tehát több hasonló tartalmú levelet írt ismerőseinek Munkácsy érdekében. Ha ennyi dokumentumot ismernénk 1863-ból, a lelkiismeretes nevelőapa lenne előttünk. Nem tudta megítélni unokaöccse tehetségét, de ellátta olyan ajánlatokkal, amelyek tehetsége birtokában döntőek lehetnek számára. Harsányi hamarosan azt válaszolhatta Reöknek, hogy *„hosszám küldött öccsében kitűnő tehetség lévén, bízást gyámolíthatja ő is, mert ha csak véletlen közbe nem jön, az kárba nem menend”*.

Pestre érkezve ugyanebben az évben, 1863-ban ismerkedett meg Munkácsy Ligeti Antallal is, a Nemzeti Múzeum képtárának későbbi vezetőjével. Ligeti úgy említi, hogy 1863 ősztén *„egy*

32. kép. *Munkácsy 1864-ben*

Eredeti fénykép.

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtára, Budapest

borzas fiatalember” kereste fel, bemutatta rajzait, és engedélyt kért, hogy többször is meglátogassa. Ligeti barátsága éveket tartó gondoskodást jelentett Munkácsy számára.

Ligeti visszaemlékezése szerint nem sokkal Munkácsy megismerése után történt a következő eset: „Munkácsy nagybátyja, Reök István (a híres 48-i körner volt titkára és igen nagy képzettségű férfiú) Békés-Csabáról Pestre jövén engem is meglátogatott, és elmondta, hogy már rég óhajtott velem megismerkedni, miután öccse sokat írt neki felőlem, mint pártfogójáról, és mindjárt kezdetben azt kérde tőlem, hogy mivel érdemelte ki öccse jó akaratomat? és hogy mi céloom van vele? – Erre én azt válaszoltam, hogy én Miskában oly tehetséget észlelek, mely ha kiműveltetik, belőle a művészet terén még nagy ember válhatik. E meggyőződése alapján karoltam fel ügyét és céloom az, hogy képességének fejlesztését tehetségem szerint előmozdítsam. Tehát ön komolyan hiszi? – kérde – ,hogy belőle művész válhatik?’ ,Igen’ – feleltem határozottan. Akkor fölugrott ülhelyéből, és izgatottan kiáltá: ,Miska és művész!’ ,Hiszen uram’ – folytatá – ,nekem is vannak némi fogalmaim azon kellékekről, tanulmányokról, melyeknek elsajátítása minden művésznél első alapföltétel. Miskát pedig csak az írás és olvasásra is csak nagy nehezen tudtam megtaníttatni, azért adtam asztalosmesterségre, és valóban, most is azon szándékkal jöttem nélküle önhöz, hogy fölkerjsem, sziveskedjék reá való befolyásával oda törekedni, hogy hagyjon föl hasztalan törekvéseivel, és térjen vissza tisztességes mesterségéhez.

De miután látom, hogy ezt öntől nem várhatom, tehát isten önökkel, tegyenek meggyőződésük szerint, csak aztán meg ne bánják!’”

Ez az ismert Reök-kép, aki a végsőkig igyekszik visszatartani Munkácsyt a festőpályától, mert nem hiszi, hogy a kitarító munkát igénylő pályára alkalmas lenne, s még akkor is visszaköveteli, amikor már áldozatkész kezek irányítják pályáját.

Ez volt Reök utolsó kísérlete, hogy Miskát eltérítse a bizonytalanak vélt festőpályától.

De akkor melyik Reök írta néhány hónappal előbb a leveleket, hogy támogassák Miskát, talán lesz belőle valami? Miért kérte, ítéljék meg tehetségét, mert ő nem ért hozzá? Reök magatartásának kettősségét aligha magyarázhatjuk meg, legfeljebb annyit olvashatunk ki Ligeti sorai-ból, hogy továbbra is kételkedik Munkácsy tehetségében, s a pályához szükséges akaraterőben. Nemcsak Reök volt így. Ligeti véleményében kevesen osztoztak, s „egysektől még megtámadtatást is kellett irányában kifejtett buzgalmamért eltűrnöm” – írja Ligeti.

Néhány év múlva, amikor Munkácsynak a külföldön aratott sikereiről „a jó hírek hazafelé kezdtek szállingózni, nagybátyja akkor már Pesten lakván (1870–1872 között – Cz. I.) gyakran fölkeresett, s fejét csóválva mondogatta : ,Ki hitte volna’” – írja Ligeti.

Az idézett részletek azonban más vonatkozásban is figyelemre méltóak: Reök Istvánt mutatják be a pestiek szemszögéből. Már eddig is tudtuk, hogy mint az Ellenzék Kör jegyzője, ismerte Teleki Lászlót, Bajzát és Vörösmartyt, akit csak „Miska bácsi”-nak nevezett. Most kiderül, hogy Harsányinak is jó ismerőse nemcsak Reök István, sőt anyja is. Ligeti elismeréssel szól róla („igen nagy képzettségű férfiú”!), unokahúga, Röck Lini férje pedig az Akadémia munkatársa. Egyszóval művészi és tudós körökben is nagyra becsült ember. Csak a sors, a szabadságharc utáni időszak vidékre kényszerítette.

GERENDÁS – BÉKÉSCSABA

(1865. szeptember–1866. február)

Mintegy húsz hónapig élt Munkácsy Pesten, majd első külföldi tanulmányútja következik: Bécsbe megy Rahl híres festészeti Akadémiájára – 21 évesen. Fél évet marad itt. Tanulmányai mellett megfesti a *Felolvasás* és a *Húsvéti locsolás* című képeit, meg néhány arcképet. Készülő munkáihoz parasztruhákat kér nagybátyjától, aki hiába próbálkozik kérésének eleget tenni. Munkácsy-nak 1865. június 10-én még Bécsből írt levelére július 8-án válaszol:

„...a paraszt ruhával hónapok óta kecsegtettek, most erről a comissióról végképp lemondok, próbáltam így s amúgy, sehogy se sikerült venni, egész ruhatárt ki nem futja, amúgy pedig ígérik, de nem kapni, nincs a parasztnak felesleges ruhájuk s nem örömet adják ám kölcsön. Azonban e részben másképp segíts magadon, vagy nézz be az országba, nem kell a viseletnek épp alföldinek lenni, vagy ha mód s idő lesz, látogass meg. Ha lejöhetsz, itt néhány arcképet festenend lesz alkalom – úgy hiszem.”

Munkácsy még júliusban otthagyja Bécset, s előbb Pestre, majd Reök invitálására s a kecsgetető gondolatra, hogy arcképet festhet – ami a legelőnyösebb kereseti forrás volt –, leutazik nagybátyjához Gerendásra.

Gerendási életéről hosszú levélben számol be egykori bécsi lakótársának, Engel Gyula orvosnövendéknek:

„Gerendás pusztja (u.p. Csorvás, Békésmegye)

1865. szept. 22.

Kedves Gyula pajtás!

Bécsből elutazván Pesten tartózkodtam egy kevés ideig. Innét utamat továbbfolytatva, lejöttem az Alföldre, s beszegődtem pusztai betyárnak. Lakom a bátyámnál, gondom oly kevés, hogy egyszerre könnyen a nyakamba veszem s bebarangolom vele a tanya környékét. Ahol szép lányt sejték, betekintek hozzá egy pár pislantásra és ez oly szíves, magyar vendégszeretben részesít, hogy egészen otfelejttem magam; úgyanynyira, hogyha reggel mentem, azon veszem észre magam, hogy rám esteledett. Ekkor aztán ismét hazasietek, egyet alszom az ilyen kedvesen telt nap után, s reggel, megelőzve a napot fölkelésben, kilesem szemében az örömkönnyet, amely benne ragyog, midőn első sugaraival szerelmesen átkarolja a földet, s felcsókolja a zöld gyepp harmatját. Ilyenkor megállok a puszták közepén, s eszembe jut Petőfi az Alföld című költeményének ezen verse:

*„Lenn az Alföld tengersík vidékin
Ott vagyok honn, ott az én világom;
Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.*

*Felrepülök ekkor gondolatban...
Túl a földön, felhők közelébe,
S mosolyogva néz rám a Dunától
a Tiszáig nyúló róna képe’*

S ezt oly igazán érzem, hatása oly anynyira átjárja lelkem minden rétegét, hogy az mintegy magasra emelkedve diadalittasan néz le a közel múltra, melynek ugyan azért vettem alája magam, hogy lelkem nemesbítse, de a céljától eltérve, inkább elnyomni igyekezett. Most tehát, pajtás, én is oly lelkesedéssel írhatok, mint te írtál, midőn engem a nyomorúságban Schiller költeményével akartál vigasztalni, mondván, hogy gondoljak azoknak isteni szavaira és könnyebben fog csúszni Keizler marciája... Ugy látszik, nagyon egyforma nótát

33. kép. **Munkácsy 1866-ban**
Eredeti fénykép.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti
Fényképtára, Budapest

fúj nekünk a gondviselés, te is csak akkor érzed jól magad, ha nem érinted a leplet, mely jövődet takarja, hanem csak úgy bekötött szemmel engeded magadat műzsád által vezetetni, csak arra nézvéni, hogy jelenedet használd és élvezd. Már hiszen igaz, hogy nekem is magyar szabó varrta a sorsomat, mégpedig oly szűkre, mintha csak díszmagyar nadrágot akart volna belőle szabni, amiben sokat feszelegni nemigen lehet, mert kiszakad.”

A gondtalan fecsegés, amely néha költői eszközökkel is megpróbálkozik, Munkácsy felszabadult lelkivilágáról tanúskodik. Bőven ontja magából a szót, bizonyítván, hogy nincs más gondja. Jólesik neki elégedetten élni ott, ahová nyomasztó kétségbeesés, keserű gyermekkor emlékei kötötték eddig.

De nemcsak mindennapjait élvezi, távolabbi terveit is megírja barátjának:

„Mindazonáltal én legközelebbi indulásomat Berlinbe vagy Münchenbe akarom intézni, s ez okból festek itthon is egyre-másra, hogy pénzre szert tehessek. Talán a környéken akad is, aki magát lefestetné, ez a keresetmód volna a legjobb, de nem merek rá számítani, hanem csak úgy Isten nevébe dolgozom. Éppen most van készen egy gerkeképem, a kedvesét váró leány fonás mellett, estvéli világításnál, életnagyságú, térden aluli egyes alak. Ez, amint mondom, kész, most nem tudom, mit csináljak vele, felküldjem-e a kiállításra, vagy itt próbáljak vele szerencsét? Kijátszani (kisorsolni – Cz. I.) akarnám. Most megint hozzá fogok két nagyobb képnek, melyeknek egyike fogja ábrázolni munka után a nyomtatókat, a másik pedig egy alföldi árvizet a menekültekkel. Én, mint mondom, Berlinbe szándékozom, de hogy miből és miképp jutok ki az osztrák birodalomból, mielőtt a katonaság alól fölmentetem, azt még mind nem tudom, csak most gondolkodom rajta. E hó folytán egy hirdetett művészi ösztöndíjért is folyamodtam, azonban semmi reményem hozzá, mert csupán csak a folyamodvány ment fel, rövid lévén az idő bizonyítványokat szerezni.”

34. kép. *Tanulmány a Búsuló betyárhoz: Főhős*

Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1865. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

35. kép. *Tanulmány az Estebéd a pusztán c. képhez: Könyöklő férfi*
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1865.
Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

37. kép. *Tanulmány a Búsuló betyár c. képhez: Sípot fúvó cigány*
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1865.
Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

36. kép. *Tanulmány az Estebéd a pusztán c. képhez: Térdeplő férfi*
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1865.
Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

A folyamodványhoz szükség volt a helyi közigazgatás igazolására. Íme a békéscsabai múzeumban őrzött bizonyítvány:

„Bizonyítvány

BCsaba városa részéről ezennel hivatalosan bizonyíttatik miként Lieb Mihály úr festész úgy erkölcsi mint politikai tekintetben kifogáson kívüli egyéniség, a' miért is őt kiképzése tekintetéből szándékba vett külföldrei utazhatásra megkívántató engedély kinyerhetésére ezennel ajánlani bátorkodunk.

Kelt Csabán November 2^{án} 1865.

BCsaba város elöljárói

SUCH JÓZSEF bíró

SZEMIÁN SÁMUEL

DRJENYOVSKI GYÖRGY esküdt

jegyző

HRABOVSKI PÁL esküdt

Munkácsy levele szerint pénzből most is szűkében volt:

„Bécsből a lejjövetelre Balogtól vettem jegyet az óramért. Hogy pedig egyéb szükségletemet fedezzem, a gyűrűmet hagytam szegény Krumpelnél 25 frtba, a mit azonban kiváltani erős szándékom, mert még mindig többet ér, dacára annak, hogy szeme hiányzik, meg aztán kedves emlék.”

Sokat dolgozik Reök bácsi tanyáján. Egy hónap múlva, október 20-án arról értesíti Ligetit, hogy berlini utazásához a pénz dolgában már kissé előrehaladt: *Fonó lány* című képét Gyulán a kaszinóban a főispán tiszteletére rendezett közebeden kisorsolták 150 forintért. (A képet Huszka Mihály gyulai táblabíró nyerte el – Cz. I.) Most pedig még két képet kezdett:

„...egyik ábrázolja a parasztok estebédjét, szabadban a pusztán; másik pedig egy búsuló betyárt, aki muzsikáltat magának harmadfél cigány által s amellet kesereg. Ezeket szeretném valahogy a műegyesületnél eladni, hogy a hiányzó összeget kikapjam belőle. A pusztai jelenet már kész van, s ezután megkérem majd kedves Ligeti urat, hogy legyen ajánlója e képeknek, ha el tudnék belőle legalább egyet adni. A pusztai jelenet nemigen sikerülhet nekem, egy estveli táj s abban a figurák összhangzata; inkább a másikba helyezem reményemet.”

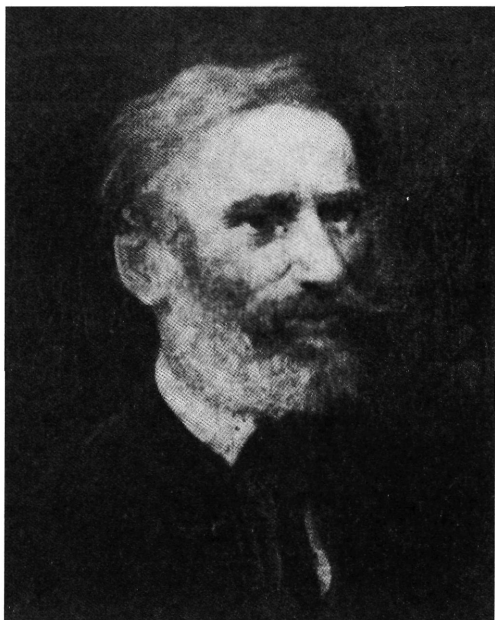
Munkácsy több festményének készülésétől ír ebben a két levélben. Még szeptemberben megfestette a „*kedvesét váró leányt*” fonás közben, s ki akarja sorsolni. Egy hónap múlva örömmel írja Ligetinek, hogy *Fonó lány* című képét a gyulai kaszinóban kisorsolta. Ennek a végül is *Fonó nő várakozás közben* címen katalogizált képnek csak a vázlatát ismerjük.

Szeptember végén készül hozzáfogni a „*munka utáni nyomtatókat*” ábrázoló képhez, s Ligetinek már azt írhatja, hogy megfestette a „*parasztk estebédjét, szabadban a pusztán*”. Ez az *Estebéd a pusztán* című olajfestmény megmaradt vázlatával együtt.

A harmadik kép témája megváltozott. Engelhez írt levelében még az alföldi árvizet tervezi megfesteni menekültekkel. Úgy látszik, lemondott a nehéznek ígérkező témáról, s visszatér a régi témához, a betyárvilághoz, s elkészül a *Búsuló betyár*. (Nem tartjuk kizártnak, hogy az 1861-ből említett kipenderítése a Fikker-csárdából, kapcsolatos ennek a képnek a születésével. Nem dönthető el ugyanis, hogy az esemény mikor történt, csupán azért tettük 1861-re, mert a pusztára kijáró Miska szerepel benne, most pedig kinn él a pusztán. A kijárás azonban lehet későbbi hozzátoldás is a történethez.)

Ligeti közbenjárását kéri, írjon Knausnak Berlinbe, van-e hely, mert ha november 15-én valamelyik képét eladná, rögtön utazna. Intézi az útlevelet is: „*Útlevéért éppen most írja bátyám a folyamodványt*” – írja levelében. November 10-én arról értesíti patrónusát, hogy a megyei főispánnál megtette a lépéseket útlevele ügyében, s esetleg Pesten fog utánanézni, ha eddig nem érkezne meg.

A dolgok szerencsésen alakulnak. A Képzőművészeti Társulat havi 20 forintot szavaz meg számára 10 hónapi időtartamra. „*Már mostan tehát közelebb állok célomhoz*” – írja novemberben Ligetinek, amikor értesül a Társulat határozatáról.

38. kép *Vidovszky János arcképe*
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba, 1865.
Magántulajdon

39. kép *Vidovszky Jánosné arcképe*
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba, 1865.
Magántulajdon

November 15-ére ugyan nem tudja felküldeni a Társulatnak az ígért képeket, de a hó végén vagy december elején maga kívánja felvinni. Nem akarta ugyanis sietve készíteni képeit, sőt megfogadta Ligeti tanácsát, hogy „*tűzre vele, ami nem jó*”. Különösen a pusztai alkonyattal nincs megelégedve.

„Itt a pusztán bátyám házánál különben jól vagyok, dolgozgatom s amellet nem is vagyok minden szórakozás nélkül, éppen az este későn jöttem haza egy kellemes agarászatról, ahol több jó pajtások voltunk együtt, de akinél egyikénél sem hagyott a lovaglás annyi nyomot, mint az én árva testemen, aki nem lévén megszokva a lovagláshoz, egy álló napig folytonos lovaglás úgy megtört, hogy jelenleg alig bírok mászkálni. Pedig holnap Csabán követválasztási bál lesz, tehát ha bemegyünk, mert nem bizonyos, nem tudom, hogy fogom én ott a magam táncporciómat lerobotolni.”

Változott a világ: fest, vadászik, követválasztási bálon vesz részt – a hét éve még boldogtalan asztalosinas.

December elején sem indul vissza Pestre, csupán képeit küldi fel. Szeptemberben még rezignáltan írja, hogy „*arcképet nem volt alkalmam festeni, nem is lesz*”, és most épp arcképfestés miatt marad Békéscsabán. December elején ugyanis már búcsúzni jött be Csabára, „*midőn egy pár úriember megcsípett, hogy általam magát lefestesse, én pedig kapván az alkalmon, felvállaltam, ugyanis van még hely az útravaló körében.*” Megfesti a Vidovszky család három tagját: Vidovszky Jánost, feleségét és Matildot. Aztán Dudits orvos és felesége, valamint két *Díszmagyaros férfi* képe bizonyítja tevékeny munkásságát.

Hét arckép, az *Estebéd a pusztán*, valamint a művészi körökben nagy feltűnést keltő *Búsuló betyár* volt e négy-öt hónap ismert terméke.

Malonyay szerint még két népviseleti képét is kisorsolták ebben az időben Csabán. Malonyaynak ez a közlése valószínűleg azonosítható a következő történetben szereplő két kép-

pel: Munkácsy ebben az időben Csabán a főtéren bérelt szobát Vidovszkyékkel szemben. Nyilván a megszorodott munka készítette, hogy huzamosabb időre benn lakjon a városban, s külön szobát béreljen. A házbért azonban nem tudta fizetni, ezért felmondták a lakást. „A lakáskérdés nagyon elkeserítette és teljesen lehangoltan ült szobájában, midőn beállít hozzá Bartóky László.

– Mi bajod Miska – kérdé ez.

– Ki akarják tenni a szűrömet, nem tudom a házbért fizetni.

Bartóky adhatott volna neki kölcsön, de ismerte Munkácsyt, ki soha senkitől sem fogadott el kölcsön pénzt, nem merte tenni az ajánlatot, tudta előre, hogy azt visszautasítja.

– Vannak festményeid, Miska, adj ide néhányat, majd csinállok én abból pénzt.

– Ugyan ne tréfálgj! Ki ad azért valamit?

– Fele sem tréfa, add csak ide!

Munkácsy a szekrény tetejéről előszedett több képet, és Bartóky kiválasztott azokból kettőt, búcsút vett a kétségbeesett festőtől azzal a vigasszal, hogy majd lesz pénz. Bartóky berámáztatta a képeket – hitelben, ívet rovatoztattott és száz számmal ellátva elvitte a kaszinóba kijátszás végett. Egy szám ára 50 kr volt. Rövid

idő alatt megvolt az 50 frt, és a húzásnál Bartókyknak kedvezett Fortuna istenasszonya, az ő számát húzták ki, és ma is birtokában van Munkácsynak ifjúkori festménye. A begyűlt összesen a kétségbeesett festő kifizette nemcsak a régebbi házbért, hanem még előre is valamit...”

Egy 1879-i újságcikkből tudjuk, hogy a Bartókyknál levő két kép Munkácsynak még Buziáson rajzolt két krétaraja volt: a *Román menyecske* és a *Román család a ház előtt*. Bartóky néhány évvel a sorsolás után megmutatta a két rajzot Munkácsynak, aki tréfásan azt ajánlotta, hogy csak őrizze gondosan azokat, mert ha ő már világhírű művész lesz, „nagy beccsel fog az bírni. Akkor maga sem hitte, hogy a tréfa teljesüljön” – jegyzi meg az újságcikk írója.

A felsorolt képek mellett „vázlatkönyvének” több rajza őrizi gerendási és csabai munkásságát. A rajzok melletti tréfálgó megjegyzések az Engelhez írt levél élcelődő hangjának fennmaradását bizonyítják. Természetes, hogy a 31 lapos vázlatkönyv sok vázlata nem azonosítható, hiszen nem mindegyik kötődik tervezett képhez. Jó néhány azonban a gerendási képekhez készült, és itt találjuk az *Ásító inas* egyik vázlatát is:

4. lap. Verso. *Estebéd a pusztánhoz* négy tanulmány és kompozíciós vázlat.

9. lap. Recto. *Estebéd a pusztánhoz* vázlat. (Térdeplő férfi kanállal.)

11. lap. Recto. *Estebéd a pusztánhoz* tanulmány. (Ülő férfi kanállal.) Felirat: „Vajon min töri olyan nagyon a fejét.” Verso. *Pipázó férfi*.

13. lap. Recto. *Búsuló betyárhoz* tanulmány: Főalak. Felirat: „Ne keseregj, légy víg, nem lesz ez mindig így.”

14. lap. Recto. *Búsuló betyárhoz* tanulmány: Hegedűs cigány.

15. lap. Recto. *Búsuló betyárhoz* tanulmány: Sípót fúvó cigány. Felirat: „Csak szépen.”

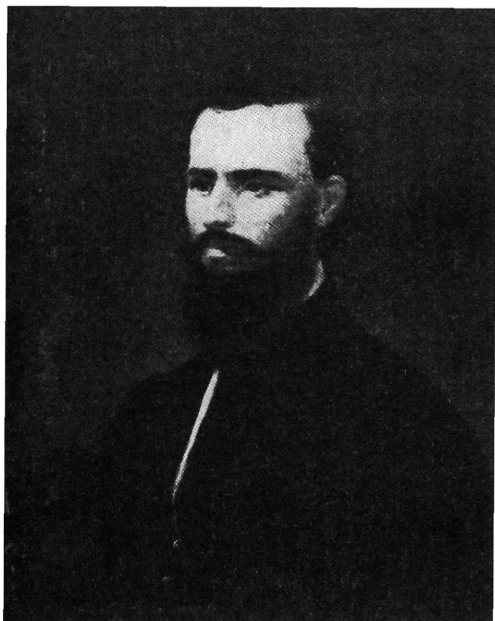
17. lap. Recto. *Ásító inas*, vázlat. Felirat: „Hát te miszándékban vagy?” „Munkácsy.”

Verso. Naplószerű feljegyzés 1866. szept. 10-ről, egy kirándulásról.

18. lap. Recto. *Női arckép*. J. l. b.: Munkácsy. Felirat: „Dudits Andor dajkája. Békéscsabán varga az ura.” Verso. A naplófeljegyzés kezdete.

40. kép. **Vidovszky Matild arcképe**
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba, 1865.
Magántulajdon

41. kép. **Dudits orvos arcképe**
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba, 1865.
Magántulajdon

42. kép. **Dudits orvos feleségének arcképe**
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba, 1865.
Magántulajdon

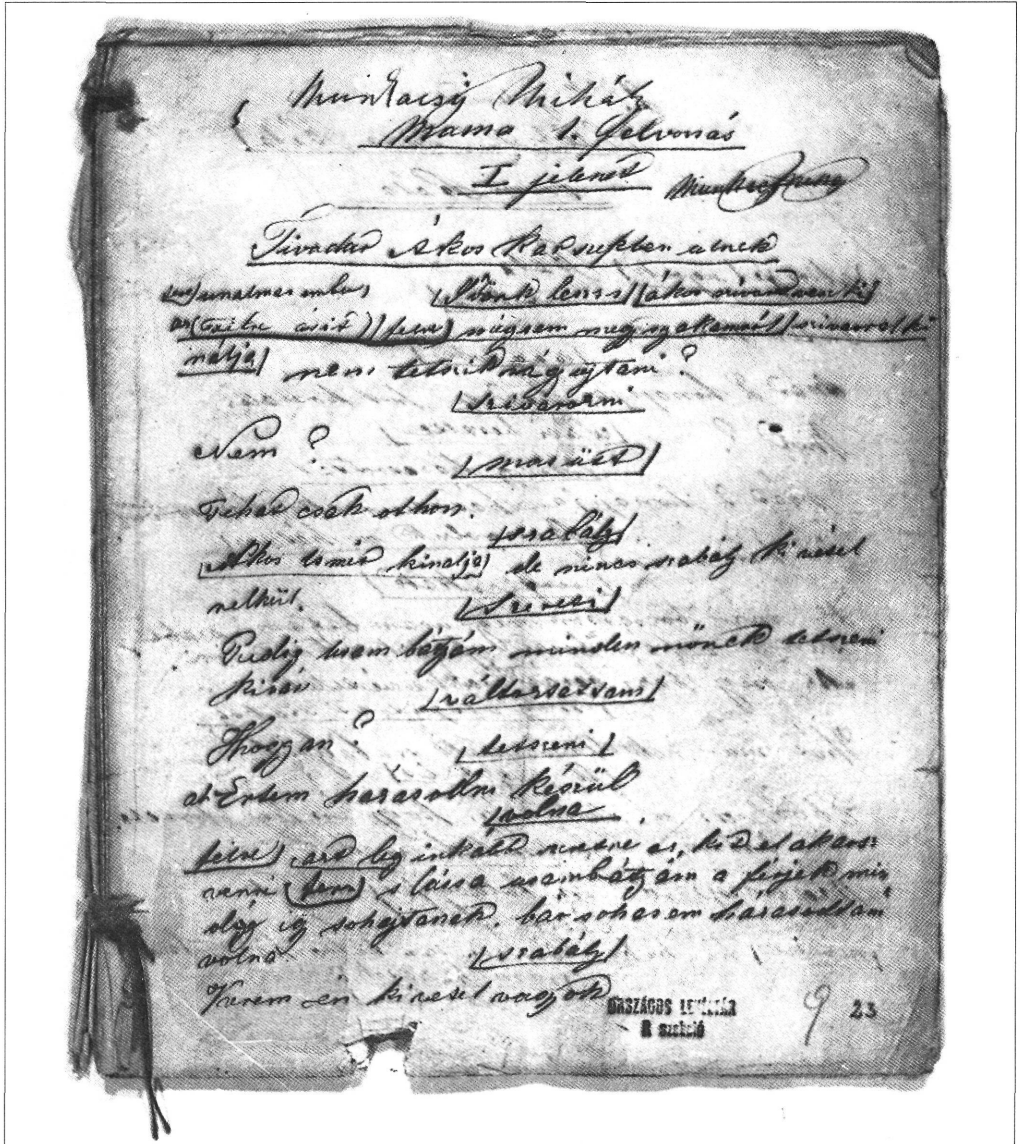
Ezenkívül lótanulmányok, parasztszekér rajza stb. gyaníttatják, hogy a felsoroltakon kívül még több gerendási és csabai rajzot is őriz a vázlatkönyv.

Munkácsy annyira biztos a maradásban, hogy egy műkedvelő társaság tagjaként Szegligetinek *A mama* című vígjátékát próbálják és adják elő 1866. január 6-án a csabai nagyvendéglőben. Munkácsy Berky Ákos szerepét játssza, a mamát Dudits orvos felesége, s végül ott találjuk Vidovszky Ferit is Ugri Miska szerepében.

Február elején csaknem végzetessé váló betegség lepte meg Munkácsyt. Asztalossága idején szerzett betegsége fellobbant, és megvakulással fenyegette. Dudits orvos vette észre a bajt. Reök azonnal táviratozott Ligetinek: „Miska veszélyben van, hogy szeme világát elveszti.” Ligeti másnapra Pestre rendelte, s Munkácsy este 9-kor már Pesten volt. „Amint a kijáróhoz érkezők zöme ritkulni kezdett – emlékezik vissza Ligeti –, keresésére indultam, s csakhamar egyik kupé ajtajában egy álló alak tűnt föl, lecsüggesztett fővel s bekötött szemekkel – Munkácsy volt. A kupéból lesegít-

43. kép. **A mama c. színmű színlapja**
Országos Levéltár, Budapest

44. kép. Munkácsy szerepének első oldala
Országos Levéltár, Budapest

vén, a megindulástól alig tudtam hozzá egy pár bátorító szót rebegni, karjaimba fűzve, mint tehetetlen gyermeket vezettem kocsimba.”

Így távozott a derűs hónapok után 1866. február elején Csabáról.

Hirschler orvos gyors közbeavatkozása megmenti mindkét szemét. Hat hétig marad kórházban, aztán hosszabb pihenés után dolgozni kezd. Kijár Törökbalintra Kövyékhez, az egykori Steiner bácsi vendégszerető házába. (Az eddig gyermektelen Steinernek második házasságából több gyermeke született, Kövy Alfonz képét meg is festette Munkácsy.)

*

45. kép. *Nagy Irma arcképe*

Munkácsy olajfestménye. Békés, 1865–1866.
Ismeretlen helyen. Repr. Pesti Hírlap, 1925

nem jöjjön át Békésre, s fesse le lányát, Matildot. Át is ment. Amikor Tóth Matildot festette, ennek barátnője, Nagy Irma meglátva, milyen szép képet fest Munkácsy, kérte apját, róla is csináltasson képet. Így festett egy helyett két képet Békésen. Szerencsére. Mert a Tóth Matildot ábrázoló kép ismeretlen, Nagy Irmáét pedig ismerjük.

A családi hagyomány szerint Nagy Irma 15 éves volt, amikor a kép készült (1865 őszén már közelebb járt a 16-hoz, de valóban csak a 15. évét töltötte be), s ennek alapján állítjuk, hogy a kép csakis 1865-ben készülhetett. Ugyancsak a hagyomány állítja, hogy Munkácsy feleségül is kérte Matildot, de a házasság – ma már ismeretlen okból – elmaradt. A kép egy időben eltűnt, s évtizedek múlva egy hagyatéék árverezésekor került elő ismét. Amikor a képet 1929-ben elárverezték, a *Pesti Hírlapban* megjelent cikk szerint a kép egykori tulajdonosa, Rákosi Jenő gyakran mesélte, hogy a „*nagy magyar mester sohasem tudta elfelejteni ezt a fiatalkori szerelmét*”.

ÚJRA GERENDÁSON

(1866. szeptember)

A februári távozás után Munkácsy hét hónapot tölt Pesten, majd – mielőtt külföldre indulna – ismét meglátogatja nagybátyját Gerendáson. Ezt az eddig feltételezett látogatást az 1865-ben használt gerendási vázlattömbjének két lapján feljegyzett kirándulás bizonyítja. A részletes leírás a vázlattömb 18. lapjának hátlapján kezdődik, és a 17. lap hátlapján végződik.

„Békés Csabáról mentünk Békésre, ott Vajdáéknál megálltunk, onnan Fásmellékre mentünk, jó nagy kerülettel eljutottunk a Gerlai vámsorompóhoz, hol jó 1/4 órai vára-

kozás után végre megnyílt a sorompó ajtaja és mi a Gerlai erdőbe... szebbnél szebb tájakon keresztül haladtunk, azonban utolért a zivatar és mi jó nagy esőben értük el Dobozt, hol miután megérkeztünk volna, kenyeret kerestünk, egy otromba paraszt asszony elé is hozott 1/2 kenyeret, mit 30 krajcárért akart adni, erre felbőszültünk és otthagytuk – akkor tovább menénk, azonban Gerlai pusztáig a legnagyobb esőben mentünk, Gerlán túl már alább hagyott a zivatar – és este úgy 9 óra tájban átázva, megéhezve Csabára érkeztünk.

1866 September 10.”

Különös, hogy ez a leírás az 1865. évi vázlatok között található, de az 1866-os év semmiképp sem lehet elírás. Évszámot tévedésből lehet írni, de csak az elmúlt évit – megszokásból –, a következő évit soha. Inkább arról van szó, hogy a vázlatfüzet hátlapja üres volt, s ez akadván a kezébe, ide jegyezte a megörökítésre méltó kirándulás emlékét.

S 1866 októberében, egyévi készülődés után valóban elutazott – de Berlin helyett a müncheni festőakadémiára. A kapott ösztöndíj, több műbarát támogatása, meg Reök István segítségével lehetővé tette a kiutazást.

UTOLJÁRA A PUSZTÁN

(1867. augusztus–október)

1867 első felében még Münchenben van, de nem hagy fel tervével, hogy Berlinbe utazzék. Ez év májusában írja Ligetinek:

„Tehát a jelszó Berlin, de hogy? Különben ezt bízzuk a jövőre. Nekem a bátyám írta, hogy talán a Wenckheim arcképét kell festenem, Békés megye számára, ezt a szünet alatt otthon megcsinálnám, szeretném is, mert néhány studiumot akarok csinálni a magyar életből, aztán meg parasztruhákat összeszedni, minek itt hiját szenvedem.”

Úgy látszik, nagybátyjának is írhatott levelet, a magyar tárgyú képéhez kérhetett segítséget, mert Reök így válaszol Munkácsynak május 25-én: *„Leveledre válaszolva küldöm a járom és rúd rajzot, ha elmegy utána. Nem értek hozzá s főleg most nincs türelmem ilyen részletekhez.”* A rajz nem bizonyulhatott megfelelőnek, mert néhány nap múlva arról értesíti Munkácsyt, hogy írt Lajosnak (Reök Lajosnak Pécsre – Cz. I.), *„fotografáltasson le egy egész szekeret jármostól – megígérte, s remélem megkapod.”*

Munkácsy hazakészül. Reök megpróbál munkát szerezni számára, hogy az utazás költségeit így fedezzék. *„A főispán lefestése elhatározottat de téged ajánlani eddigile nem volt alkalom, s nem tudom, ezentúl lesz-e?”* – írja. Minden bizonnyal Békés megye távozó főispánjáról, báró Wenckheim Béláról van szó, aki a kiegyezés után előbb belügyminiszter, majd miniszterelnök lesz. Munkácsy is a Wenckheim-portré festésének tervét újságolja májusban Ligetihez írt, idézett levelében, de június 10-én már lemondóan írja Reök: *„Wenckheim festéséből se lesz semmi, mert Barabásba szerelmesek és ahhoz fordulnak. Másképp kell hazajöveledről gondoskodnunk.”* (Barabás Miklós meg is festette a képet Békés vármegye rendelésére 1867-ben.)

1867 júliusában ismét Pesten van.

Eközben az országban nagyot változott a világ. Az abszolutizmus végképp eltűnt. A kiegyezéssel rendeződött a politikai helyzet, visszaállt a megyerendszer. A reformkori politikusok ismét helyet kaptak a központi és megyei adminisztrációban, így Reök Istvánt újból Gyuláról jelölik a megyei képviselő-választmányba. Családi életében is jelentős változás történt: harmadik gyermeke, Erzsébet születik 1866-ban, 1867 áprilisában pedig meghal apósa, Omaszta Zsigmond, és felesége jelentős birtokot örököl a városhoz közeli Kismegyeren.

Ezek a politikai és családi események indíthatták arra Reököt, hogy végképp otthagyja Gerendást. Felmondja bérletét, s 1867/68-ban már mint csabai lakos szerepel az adókönyvekben.

Az 1867 nyarán hazatérő Munkácsy még épp Gerendáson találja Reökéket, így utoljára

46. kép. **Reök István arcképe I.**
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1867.
Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

47. kép. **Reök István arcképe II.**
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1863–65.
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

48. kép. **Vázlat a Dülő szénásszekér c. képhez**
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1867. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

festhetett Gerendáson. Aug. 9-e és 12-e között volt az az aradi országos dalárünnepély, amelyen Ábrányi Kornél társaságában részt vesz, s valószínűleg ezután jön haza nagybátyjához. Végvári szerint ekkor készül Reök Istvánról egy rajz, amelyet egykor még gyermekkori rajznak véltek, de technikája miatt nem lehet korábbi, s végül itt készült a *Dűlő szénásszekér* két vázlata is. Erről a képeről írja a következő év elején Ligetinek:

„... ami ott történik szomorú ugyan, de oly igazság, amit saját szemeimmel láttam, t. i. mikor a szekér tetején heverő lányka helyzetében voltam.”

A szeptember vége még Csabán találja. Ismét pénztelenül állt, amikor hazaérkezett, mert szeptember 29-én aradi barátjához írt levelében kéri a zálogba tett gyűrűjét, amelyet édesanyjától örökölt, és már nem először hagyta zálogba kölcsönökért. Levelének külön érdekessége, hogy Reök költözésének eddig gyanított időpontját is megerősíti:

„Kedves Pajtás!

Ime ide mellékelve küldöm a fölvelt 6 ftot. Kérlek, add át köszönetemet az illetőnek, s kérd meg, hogy gyűrűm küldje rögtön, mert tovább akarok utazni.

Bátyámnak mondtam üzeneted; ígerte is teljesíteni kérésed, most azonban rendezetlen állapotban lévén új gazdasága, hamarjában nem tehet. Én már csak Münchenből fogok írni. Isten veled. Kedves nődnék add át kéz csókomat, tiszteltetem. Dobót is tiszteld ódalba. Kér őszinte barátod

MUNKÁCSY MIHÁLY.

867. szeptember 29-én.

Lakásom Békés-Csabán.

Csak így címezd: Munkácsy Mihály

Reök István úrnál

B. -Csabán.

20 krajcárt is ide csatolok a gyűrűk el küldésének költségére.”

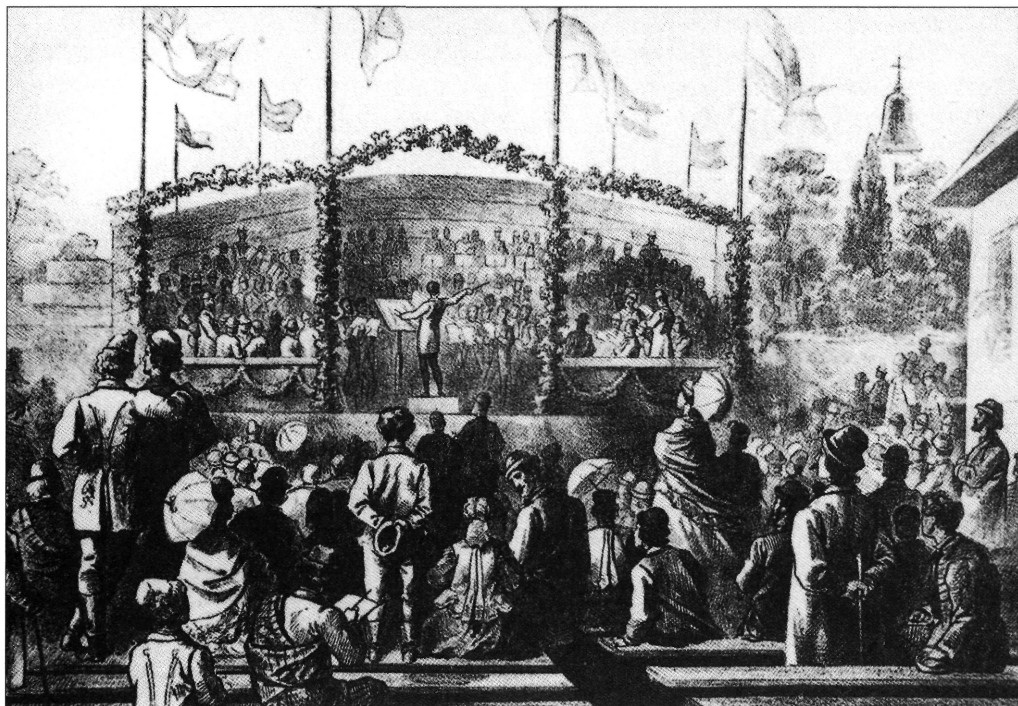
A levél címezte „B. Vilmos” (Bettelheim Vilmos, a már egyszer említett aradi könyvkereskedő család tagja), a levélben említett Dobó pedig Munkácsy másik aradi barátja, Dobó László, később Temes megye főügyésze.

Reök lakása – bérlőként – ekkor a Steiner-házon túl, Omaszta József egykori házában van, itt tartózkodik nála Munkácsy. Az említett új gazdaság pedig a kismegyeri birtok, melyet Mari néni örökölt, s amelyben majd a hetvenes években megépül Munkácsy nevezetes műterme.

Október elején utazott vissza Pestre, s a *Dűlő szénásszekér* terveivel hamarosan Münchenbe. S a régi emlék, sok ihlető forrás színhelye, a gerendási tanya néhány év alatt eltűnik. 1869 ja-

49. kép. **Munkácsy 1867-ben**
Eredeti fénykép. Repr. Malonyai, 1907. 1.

50. kép. **Aradi dalosünnepély**

Metszet Munkácsy után. Arad, 1867. Magyarország és a Nagyvilág, 1867.

nuárjában írja Reök, hogy szállítja a gerendási épületanyagokat. Úgy látszik, a tanya maga megmaradt, átvette az új bérlő, mert egy év múlva így ír a tanyáról:

„Oroszára menet távolról láttam volt tanyánkat, hol te és Iván annyit vitézkedtetek; ahol a levelet olvasó diák, meg a fonó lány, a betyár, az esti kép születtek. (Levélovasás, Fonó lány várakozás közben, Búsuló betyár, Estebéd a pusztán – Cz. I.) Idegen bitorolja e szent helyet – bitorolja, mert megvette azt, de fizetni nem akar. A Simay és Küzdényi tanyáknak már csak romjai vannak, azokból elköltöztek a gazdák. Így múlik, változik minden...”

Öt év múlva már az ő tanyája is omladozik: *„Mily különbség Miskám a gerendási és a mostani állapot közt – írja, arra utalva, hogy Munkácsy pompás műterem, Reök előkelő ház építését tervezi –, s mégis az volt a mostaninak alapja, kiindulása. Sajnálom, hogy míg épen fennállott az a tanya, mint szándékoztam, le nem fényképeztettem. Ma pusztaság, rom az egész, az a kis ház, amely nekünk akkor oly jó hajlékot adott.”*

Erre a levélre válaszolhatta Munkácsy:

„...hogy a gerendási residentia teljesen elpusztult, azt én is sajnálom. Sok gyermekkori emlékeim vannak hozzá kötve. Egy fénykép róla kellemes emlék lett volna.”

Reöknek a kismegyeri gazdaság berendezéséhez pénzre volt szüksége. Munkácsytól is kér. Október 27-én ugyanis – már Münchenből – azt írja Ligetinek, ha a pénzt megkapja egyik képéért,

„...kérem nagybátyámhoz küldeni, egyenesen B.-Csabára, Reök Istvánnak. Már csak azért adom oda, mert nem akarok vele makacskodni, talán máskor is vesz egyet-mást, vagy ha ő nem, akkor más.”

Változott a világ! Ettől kezdve nemegyszer segíti ki kölcsönrel nagybátyját.

Egyébként is bevett szokás lesz, hogy Munkácsy – nagybátyja tanácsára – hazaküldi a képekért kapott pénz egy részét, Reök kamatot számít utána, mintha bankban volna, s rendszeresen küld belőle vissza Munkácsynak. Így véli biztosítva, hogy a pénz ne fogyjon el idő előtt Munkácsy kezében.

*

1867-ben Munkácsy biztosabb anyagi háttérrel utazhatott vissza Münchenbe. 1866-ban ugyanis a Helytartótanács művészeti ösztöndíjat hirdetett meg, amelyet Munkácsy megpályázott. Közben azonban a Helytartótanács megszűnt, helyét átvette az újból felállított magyar minisztérium, így kérését már Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írta meg 1867. február 18-án.

A pályázatban Munkácsy hivatkozik arra, hogy árvasága ellenére küzdött fel magát a festészeti akadémiáig, tehetségét az Országos Képzőművészeti Társulat is elismeri, de sok tanulásra van még szüksége.

„Ezeknél fogva esedezem, méltóztassék a magas m. kir. Ministerium engemet, tanulmányaim alapos folytatásására 1500 ft stipendiumban kegyesen részeltetni, amit én művészi termékeimmel hazámnak egykor megszolgálni legszentebb kötelességemnek tartandok.

Mély tisztelettel maradván Münchenben 1867. évi február 18-án legalázatosabb szolgálja Munkácsy Lieb Mihály festőművész a müncheni műakadémiában.”

A kérvény megfogalmazásában a régi patrónus, Harsányi Pál segédkezett. A mellékletek közül viszont mindjárt az első a csabai előljáráóság néhány héttel korábban kelt szegénységi bizonyítványa.

„Szegénységi bizonyítvány

Alulírott községi előjárók illő megkeresés folytán hitelesen bizonyítjuk, miként Munkácsy Lieb Mihály festész a' ki szüleinek elhalása után községünkben, 's jelesen a Gerendási pusztán Reök István haszonbérelő úrnál mint nagy bátyjánál huzamosabb ideig tartózkodott, – jelenleg pedig a Müncheni képző művészeti Intézetben bővebb képzés végett foglalatoskodik, – minden vagyon nélkül szűkölködő egyéniség legyen.

EÖRDÖG főjegyző, ZSILINSZKY MIHÁLY bíró, MICHNAY MIHÁLY esküdt”

Eötvös miniszter júliusban válaszol:

„... Az állami költségvetésből 1867-re a művészet felsegállítására kivetett javadalmazásból Önnek ösztöndíjul nyolcszáz forintot engedélyezek...

Budán 1867. Július hó 26-án

B. EÖTVÖS JÓZSEF”

Nyolcszáz forint! Ennyi pénze még sohasem volt!

A NÉVVÁLTOZTATÁS

(1868. október)

Néhány hónap múlva, 1868 nyarán ismét itthon találjuk. Pestről Debrecenbe utazik, a népeletet tanulmányozza – anyagot gyűjt további munkáihoz. Az életrajzírók valószínűnek tartják, hogy meglátogatja nagybátyját is Békéscsabán. Ezt a feltételezést erősíthetjük meg mi is, névváltoztatásának történetére hivatkozva.

A Munkácsy nevet művésznévként használta 1863 óta. Korábban Lieb Mihályként szignál-

Szegénységi bizonyítvány

Alkotott községi Előjárók, 1863. megerősítés hely,
sán hivatalos bizonyítást, mint
Munkácsi Lieb Mihály fia, a
a ki születésével elhalása után
községünkben, s jelen a Szendrői
fennsíkán lévő Szendrői határterület
ánál mint nagy birtokos, a
mesterek, ideig tartózkodott, - jelen,
leg pedig a Munkácsi kézmű-
vészet Szendrői község kézmű-
vészt foglalkoztatás, - mint
de nagyon nélkülözhető
egyszerűség.

Kétszer Bécsben, febr. 1 - 1863

Szegénységi bizonyítvány

Munkácsy család Előjárói
Lieb Mihály
fia
Munkácsy János

51. kép. Munkácsy szegénységi bizonyítványa
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

ja rajzait. 1863-ban azonban, amikor Pesten újra találkozik egykori gyulai ismerősével, Odry Lehel színésszel, neki újságolja, hogy már nem Lieb Mihály a neve, hanem Munkácsy. Az ötlet még Aradról való. Albrecht Ferdinánd asztalosműhelyében szokásban volt, hogy a legényeket nem vezetéknevükről különböztették meg, hanem származási helyükről. Így lett Liebből „munkácsi Miska”. A nevet később fel is vette, de hivatalos írásokban kénytelen volt mindkét nevet használni: Lieb-Munkácsy s ennek változataiban: Munkácsy Lieb, esetleg zárójeles alakban. A kiegyezés után az eddigi művésznév hivatalos felvételére talán ösztönzést kaphatott a törökbalinti Steiner bácsitól is, aki ez év februárjában kapta meg az engedélyt a Kövi név használatára. No, és most érte el a 24. életévét, a nagykorúságot, amikor már önállóan dönthetett ilyen ügyekben.

Különös, hogy Munkácsy csak magyarországi tartózkodása legvégén kérvényezte a név-

változtatást. (Talán készülődés közben derült ki, hogy az okiratra szüksége lesz.) Szeptember 30-án írja meg a kérvényt a Belügyminisztériumhoz. Át sem nézte, az ékezetek jócskán elmaradtak.

„Nagy Méltóságú Magyar K. Belügy Minisztérium!

Én Magyar országai, Munkácsy (sic!) születésű lévén s már több évek óta elhagyva családi Lieb nevemet, mint festő Munkácsy néven működöm. Hogy eddig törvényesen át változtattam volna nevem, attól kiskorúságom tartott vissza, most azonban be töltve a 24. évet bátorkodom mély tisztelettel folyamodni a Munkácsy mint felvett név törvényesítéseért.

Mély tisztelettel maradok Pest, 868. Szept. 30.

*Alazatos szolgálja
MUNKÁCSY (LIEB) MIHÁLY”*

A Belügyminisztérium igen gyorsan intézkedik: okt. 3-án már kész az engedély. Közlik a hivatalos lapban, és leküldik Békés vármegyének. Azért ide, mert Munkácsy – a kérvény külső oldalán rávezetett megjegyzés szerint – „Az engedélyt B. Csabai földbirtokos Reök Istvánnak kéri kézbesíttetni.” Ugyanitt ceruzás megjegyzés olvasható: „sürgős”.

Utóbbi megjegyzések azt bizonyítják, hogy Munkácsy magával akarta vinni a miniszteri engedélyt, s Pesten már nem tartózkodván, Csabára kéri. Nyilván búcsúzni jött le, s itt kívánta bevámi az iratot, mely október 7-én már megérkezett a vármegyéhez:

„19509 szám

Békés vármegye közönségének

Gyulán

Lieb Mihály munkácsi illetőségű festész vezetéknevének „Munkácsi”-ra (sic!) kért változtatása megengedtetvén, – felhivatik a vármegye közönsége, hogy erről folyamodó megbízottját Rök István B.-csabai földbirtokost, a mellékelt keresztlelél kézbesítése mellett értesítse, és ezen névváltoztatásnak az illető anyakönyvbe leendő feljegyzését eszközöltesse.

Budán 1868 évi október hó 3-án

*a miniszter helyett
SZLÁVY JÓZSEF
államtitkár.”*

Az engedélyezett név tehát „i”-re végződött, de Munkácsy következetesen „y”-nal használta kezdetektől fogva. A nemességet, nemesi előnevet és címet csak 1880. december 11-én adományozta a király Munkácsynak.

A csabai főszolgabíróhoz október 12-én küldik tovább a határozatot, a másikat Bereg vármegyébe, ahol az anyakönyvben átvezették a névváltozást. (Eddig erre a forrásra hivatkoztak az életrajzírók). Munkácsy tehát október 13-a előtt nem kaphatta kézhez az iratot Csabán, s ezt bevárva utazhatott el, most már Düsseldorfba. A *Magyarország és a Nagyvilág* október 11-én ad hírt arról, hogy Munkácsy néhány nap múlva visszautazik a düsseldorfi akadémiára. Az időpont egyezik a mi feltételezésünkkel: a sürgősen kért névváltoztatási engedélyt még bevárta Csabán, s rövid időn belül távozott nagybátyjától.

1868-hoz fűződik még egy különös esemény Munkácsy életéből. Még 1866-ban megismerte a törökbálinti orvos „viruló szép lányát”, Rottmayer Izabellát. A lány viszonzta szerelmét, de az apa hallani sem akart Munkácsyról. Titokban leveleztek, s Munkácsy elhatározta, hogy hírnevet szerezve megtöri az apa állhatatosságát. Most, két év után, 1868-ban ismét megkérte a lány kezét, de az apa kereken megtagadta. Munkácsy szökésre akarta rávenni a lányt, de az az utolsó pillanatban visszalépett. Munkácsy nehéz szívvel távozott az országból.

Reök csak 1869 februárjában értesül – Kövy útján – az esetről, s dörgedelmes levélben feddi meg Miskát meggondolatlanságáért: „... csak azzal vagy hiával, hogy idő előtti kapoccsal

52. kép. Gyulai László: *Munkácsy Mihály*
Litográfia. Magyarország és a Nagyvilág, 1868

jövődöt kompromittáld. Tanulj előbb fráter s házasságról akkor gondolkozzál, ha alapod lesz hozzá és akkor is kétszer megfontold, kivel szövetkezzél, különben kínos vajúdság lesz.” A fráter szó használata azt érzékelteti, hogy ez a „dörgedelem” atyai-baráti volt.

Ami a korai házasságtól való visszatartást illeti, igaza volt Reöknek. Így gondolkozott Ligeti is, aki szintén óva intette ettől a lépéstől, féltette Munkácsy jövőjét. Legfeljebb a „meggondolatlan ismeretség” feltételezését lehet kifogásolnunk Reök levelében: a fiatalok valóban szerették egymást, s különösen Munkácsynak jelenthetett sokat ez a szerelem, aki gyermekkorra óta kevés szeretetet kapott környezetétől. Egyébként is huszonégy éves volt, itt a házasság ideje. – De nem olyan embernél, akinek minden idejét jövője megalapozására kell fordítania.

Ezzel lezáródik az az időszak, amikor Csaba évenként láthatta a festőpályán felfelé haladó Munkácsyt, tanúja és témája lehetett több festmény születésének.

1869-ben fordulat következett be. Nemcsak abban, hogy ritkábban fogja vendégül látni, hanem abban is, hogy 1869-ben, a *Siralomház* megfestésével Munkácsy nevét a legnagyobbak között emlegetik, s ettől kezdve a világhírű művészt fogadja a megye társadalma.